سعید خودداری نایینی[1]

گنج‌الصنایع مظفریه

رساله‌ای نانوشته در باب صنایع از دورهٔ قاجار

صنایع دوره قاجار به علت تغییرات وتحولات اجتماعی و فرهنگی این دوره بسیار مورد توجه محققان بوده‌اند. این تحولات در ارکان مختلف سده‌های سیزدهم وچهاردهم دیده می‌شود. علاقه‌مندی‌های گروه‌های مختلف اجتماعی به سبب نوعی تازه و گسترده از روابط با غرب، دچار تغییر می‌شود. گونه‌ها و روش‌های کار صنعت به صورت عمومی و صنایع هنری به شکل خاص دچار تغییر می‌شود و کتاب‌های تازه برای آشنایی با صنایعی که شاهان قاجار در سفرهای فرنگ و در نمایشگاه‌های بین‌المللی دیده بودند و موجب اعجاب آنها شده بود تالیف شدند. یکی از این کتاب‌ها که هر گز نوشته نشد کتابی است به نام گنج الصنایع مظفریه که محمد گلپایگانی به یکی از رجال دوره قاجار پیشنهاد داده بود تا آن را تالیف کند. وی فهرست مطالب کتاب را برای جلب نظر حامی تهیه کرد و از روی همین فهرست امروز ما می‌دانیم که فصول کتاب بسیار شبیه کتابی بوده است به نام منتهی المنافع فی انواع الصنایع که در همان زمان در مصر تحت سلطه عثمانی و با استفاده از متون فرانسوی به چاپ رسیده بود. مولف ایرانی از این کتاب عربی نامی نبرده است. کسی از تالیف این کتاب حمایتی نمی‌کند و همان یک نسخه فهرست مطالب به مولف بازگردانیده می‌شود. در این زمان علم جدید که پایه بسیاری از صنایع بزرگ و نیز صنایع مستظرفه جدید بود در دارالفنون ترویج می‌شد. موضوعاتی که در فهرست کتاب یاد شده‌اند بسیار متنوعند و بیشتر آنها در حوزه صنایع دستی وهنری تعریف می‌شوند از جمله: شیشه‌گری، آینه‌سازی، سفال و چینی، مینا سازی، طلا کاری و آب طلا دادن، ورنی سازی، مرکب‌سازی، رنگرزی، قلع آثار (پاک کردن اثر مواد بر روی اشیا) آب دادن آهن با مینا، کاربرد فلزات مختلف مانند مس و سرب در هنرها و یا چاپخانه‌ها، حکاکی با مواد شیمیایی، چاپ سنگی، سنگ شناسی وجواهر شناسی، عکاسی و شیوه‌های آن لحیم کاری، ساخت آثار هنری با استخوان و عاج، دباغی، نقره‌اندود کردن و مطلا کردن با الکتریسیته.

برخی از این موضوعات در رساله های تاریخی نیز دیده می‌شوند این رسالات در گستره تاریخی سده‌های چهارم قمری تا پیش از دوره قاجار دیده می‌شوند و از این‌رو در این نوشتار نگارنده برخی از این منابع را به عنوان مقدمه رسالات دوره جدید معرفی کرده است. مولف در نوشتن متن با دشواری‌های ترجمه از یک متن علمی – که احتمالا خود از زبان فرانسه به عربی ترجمه شده بوده – روبرو بوده است. واژگان بسیاری در متن هستند که برابر نویسی مولف شاید با یافتن اصل واژه فرنگی آنها قابل فهم باشد و یا شکل نگارشی آنها برای ما کمی نامعمول باشد. اما اهمیت این متن نه تنها در اصطلاحات و مواد و مصالح یاد شده در متن است بلکه در مواردی می‌توان شیوه کار صنایعی مانند رنگرزی را تاحدودی به شکل کلی دریافت کرد.

گنج الصنایع مظفری نسخه‌ای است مشتمل بر فهرستی از صنایع عموماً تازه و جدید ایران در دورهٔ مظفری در سال ۱۳۲۰ق. از این رساله فقط یک نسخه در کتابخانهٔ آیت‌الله گلپایگانی قم معرفی شده است.[2] این کتاب با نامی ترکیبی از فارسی و عربی ازجمله آخرین کتاب‌هایی است که در تمدن ایران نانوشته باقی مانده‌اند. دو مطلب در اینجا از نبود این‌گونه کتاب‌ها مربوط به صنایع قابل فهم است: اول آنکه بسیاری از کتاب‌ها به‌دلیل نداشتن حامی جدی ظاهراً هرگز نوشته نشده‌اند، هرچند فهرست بلندبالای آنها نشان می‌دهد که بسیار مهم بوده‌اند، مانند فصولی از کتاب بصائر ذوي التمییزِ فیروزآبادی[3] و شاید الاحیا و الآثار رشیدالدین فضل‌الله همدانی. از این حیث، حمایت‌های حکومتی در نگارش و ترویج علم بسیار مهم بوده‌اند که موضوع چندان ناشناخته‌ای نیست. دوم آنکه نگارش دربارهٔ برخی مطالبی که در حوزهٔ صنایع و هنرها قرار می‌گیرد مدیون کسانی است که منتظر حمایت‌های درباری نمانده‌اند. گنج الصنایع مظفری با دو بیت شعر به پایان می‌رسد. جلیل قاجار، که شاید همان عکاس آلبوم ۴۳۸ کاخ گلستان باشد و خود عکاسی می‌کرده، در ذیل مقدمه و فهرست کتاب (پایان نسخهٔ موجود) نوشته است:

«فضل و هنر ضایع است تا ننمایند
عود بر آتش نهند مشک بسایند.
جلیل قاجار.»

محمد گلپایگانی نیز، که از خود با نام «جامع الفنون» یاد کرده، پاسخ وی را با تغییر در کلمات بیت جلیل قاجار و در اعتراض (شاید به حمایت نشدن) این‌گونه بیان کرده است:

«فضل و هنر عاطل است تا که نخواهند
عود بی‌مجمره مسحقه بی‌مشک نشایند.
محمد جامع الفنون.»

فهرست این کتاب نشان می‌دهد که ترجمه‌ای بوده است از یک کتاب اروپایی. از این نمونه ترجمه‌ها در دورهٔ قاجار با ذکر اصل اثر و گاه بدون ذکر اصل اثر کم نیست، مانند رساله‌ای در چینی‌سازی، که ترجمه‌ای است از کتابی فرانسوی.[4]

از طرف دیگر، ترجمهٔ کتابی از زبان فرانسه به‌زبان عربی در سال ۱۳۱۳ق (یعنی هفت سال پیش از نگارش این

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

فهرست) در عثمانی منتشر شده است: منتهي المنافع في انواع الصنايع که صاحب‌اثر خود را گردآورنده و نظم‌دهندهٔ این ترجمه دانسته نه مؤلف آن. رشید افندی غازی کتاب را برگرفته از نوزده کتاب و مجله دانسته که آنها را در مقدمهٔ کتاب خود ذکر کرده است. چند کتاب از آن مانند شیمی (کیمیا) از دانشمند فرانسوی به‌نام بیرون و کتابی دیگر از ماکیر فرانسوی و برخی منابع دیگر مثل الکیمیا العضویة الصناعیة والمقتطف الاغر والدر المکنون وعمدة المحتاج والطبیب الاغر و مجله‌ای هفتگی (احتمالاً در سلانیک) و چند کتاب دیگر بوده است. از بیرون فرانسوی در جای دیگر هم یاد شده است: در الازهار البدیعة في علم الطبیعة از محمد هراوی آمده است که یکی از وزرای مصر (محمدعلی پاشا) از بیرون، مدرس فرانسوی مدرسهٔ پزشکی قاهره، خواسته است که کتابی دربارهٔ طبیعت بنویسد. ممکن است کتاب الدر اللامع في النبات نیز که ترجمهٔ شیخ محمد عمر التونسی است تألیف همین بیرون باشد.

نسخهٔ چاپی منتهي المنافع که در دسترس نگارنده بود نقایصِ فراوان داشت و نام کتاب‌ها و مؤلفان دیگری که در کتاب چاپی ذکر شده‌اند به‌درستی باید شناخته می‌شد. این کتاب سی مقاله دارد. کتاب‌هایی از این دست در میان آثار یونانی هم ذکر شده است. برای مثال، نویری از فیلون بزنطی یاد می‌کند که کتابی در دولاب و آسیا و حرکات مکانیکی داشته است.[۵]

کتاب‌هایی که در موضوع صنایع در تمدن اسلامی به‌جای مانده‌اند یا در منابع تاریخی یاد شده‌اند غالباً ترکیبی از صنایع، پیشه‌های سرگرم‌کننده، جادو و شعبده و پزشکی و موضوعاتی مرتبط با این مسائل را در خود دارند. رابطهٔ صنایع با علوم غریبه و حتی نظریات فلسفی را می‌توان در سده‌های نخستین دورهٔ اسلامی در آثار مجریطی مانند غایة الحکیم و نیز رتبة الحکیم و یا آثار مختلف ابن وحشیهٔ کسدانی نبطی دید. صنعت، خصوصاً در سده‌های آغازین، کیمیا دانسته می‌شد، که ترکیبی از علوم طبیعی خصوصاً شیمی آمیخته با باورهای ساحرانه بود. کتاب‌های حسبه نیز به برخی صنایع، که مسئلهٔ ضرر و زیان عموم در آن مطرح بود، می‌پرداختند.[۶] در دورهٔ جدید، دو منظور برای نگارش کتاب‌های فنی، که گاه مطالبی نزدیک به حوزهٔ هنر دارند، می‌توان در نظر گرفت:

۱. ترجمهٔ کتاب‌های مورد نیاز برای تدریس در دارالفنون؛
۲. نیاز برخی ابزاها و شیوه‌های صنعتی جدید به دستورالعمل (مانند تلگراف و عکاسی و نساجی).

برخی از رساله‌هایی که در موضوع صنعت نوشته شده‌اند عبارت‌اند از:

۱. النارنجیات الباهر في عجایب الحیل، از ابی عامیر احمد ابن عبدالملک الاندلسی معروف به ابن شُهَید (د ۴۲۶ ق)؛[۷]
۲. زهر البساتین في علم المشاتین، از محمد ابن ابی بکر زرخونی (سدهٔ ۹ ق)؛[۸]
۳. عیون الحقایق وایضاح الطرایق، از ابوالقاسم محمد ابن محمد[۹] السیماوی العراقی (د ۵۸۰ ق)؛[۱۰]
۴. ارخاء الستور والکلل وفي کشف المدکات والحیل، از محمد ابن محمد ابی حله الرهاروزی یا ابن دهان[۱۱] (با نسخه‌ای مورخِ ۵۹۱ ق)؛[۱۲]
۵. المختار في کشف الاسرار و هتک الاستار، از جوبری (سدهٔ ۷ ق)؛[۱۳]

كتاب
منتهى المنافع
في
أنواع الصنايع
جمع وتنسيق
الاديب الفاضل واللوذعي البارع
رشيد افندى غازى
بن ابي عبيد احمد اغا بن سليمان اغا الصيرفي الدمشقي
كاتب طابور رديف طرطوس المقدم المنسوب
للعسكر الهمايوني الخامس من الجنود
المظفرة العثمانية
ولا يجوز طبع هذا الكتاب بدون اذن جامعه
طبع برخصة نظارة المعارف الجليلة
المؤرخة في ٩ شوال الموافق ٢٣ مارت سنة ١٣١١ تومر و ٣٣
بالمطبعة الادبية سنة ١٣١٤ هجرية الموافقة لسنة ١٨٩٦ مسيحية

ت ۱. کتاب رشید افندی غازی به‌نام منتهي المنافع في انواع الصنایع.

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

۶. الحیل البابلیة للخزانة الکاملیة، از حسن ابن محمد الاسکندرانی القرشی العدوی (حدود ۶۴۰ ق)؛[۱۴]
۷. عیون الحقایق و الغرایب فی اللعوب و الکیمیا؛[۱۵]
۸. في الدک والنیرنجات والملاعیب والسیمیا والبخورات؛[۱۶]
۹. حبیب العروس وریحان النفوس، از محمد ابن احمد التمیمی (سدهٔ ۴ ق)؛[۱۷]
۱۰. دایرةالمعارف، از حسن ابن ابوبکر فیروزکوهی بحری (سدهٔ ۷ ق)؛[۱۸]
۱۱. المخترع في فنون الصنع، از ملک مظفر یوسف ابن عمر بن علی بن رسول (د ۶۹۴ ق)؛[۱۹]
۱۲. النجوم الشارقات في ذکر بعض الصنائع المحتاج الیها في علم المیقات، از شیخ محمد ابن ابي الخیر الحسیني الدمشقي (سدهٔ ۲۰ ق)؛[۲۰]
۱۳. مجموعة الصنایع (و کتاب‌های مشابه این رساله با عناوین مختلف مانند جواهر الصنایع)؛[۲۱]
۱۴. محیط حکمت؛[۲۲]
۱۵. طرائف الطرف در هفده باب در نوامیس و تفیسر الوان و آتش‌بازی؛[۲۳]
۱۶. جواهر الفنون والصنایع في غرایب العلوم والبدایع، از محمد ابن محمد افلاطونی هرمسی عباسی مدنی مصری؛[۲۴]
۱۷. الدر المکنون في الصنایع والفنون، از جرجس طنوس عون نویسنده و داروساز لبنانی که در ۱۸۷۳م و در نُه باب به‌شیوهٔ سربی منتشرشده است؛[۲۵]
۱۸. مطلع العلوم ومجمع الفنون، از واجدعلیخان طبیب که به‌شیوهٔ سنگی چاپ شده است؛[۲۶]
۱۹. ریاض در علم صنعت، از زین‌العابدین که مؤلف آن را از ۱۲۰ کتاب دیگر برای فرزندانش گرد آورده است؛[۲۷]
۲۰. قلع آثار، از عمادالدین شیرازی مورخ ۹۸۴ق؛[۲۸]
۲۱. بیاض خوشبویی شماره IO.۸۲۸، کتابخانه بریتانیا؛
۲۲. نجوم‌العلوم شماره In.۰۲، کتابخانه چستر بیتی دوبلین؛
۲۳. منتهي المنافع في انواع الصنایع، از رشید افندی غازی (۱۳۱۳ق) که آن هم با استحصال شِکر شروع می‌شود؛
۲۴. النجوم المشرقات في تدبیر المسکونات، از رشید غازی که موضوع آن بیشتر در معماری مساکن و پزشکی و بهزیستی است؛[۲۹]
۲۵. المعادن النافعة لتدبیر معایش الخلایق، که با ترجمهٔ رافع الطهطاوی از فرانسه به عربی در مصر به چاپ رسیده است. نویسنده توصیه‌های خود را در دو بخشِ «خاصه» (برای حرفه‌های مختلف مثل حجاران، بنایان، زرگران، آهنگران، نقاشان، مذهبان، کاردگران، گازران و دیوارنگاران و برخی از پیشه‌وران و دیگر صنعتگران) و «عامه» آورده است؛[۳۰]
۲۶. بخش‌هایی از کتبی چون فرخنامه، تألیف مطهر ابن محمد جمالی یزدی (۵۸۰ ق)، عیون الحیات محمد مجیر از سدهٔ ۱۰ق (باب‌های ۷۰ به بعد)،[۳۱] و النبات.[۳۲]

از موضوعات این کتاب‌ها دانسته می‌شود که برخی هنرها، خصوصاً نقاشی، کاربرد بسیار در جادوگری و شعبده‌بازی داشته‌اند. اینکه آیا مؤلف گنج الصنایع فقط از نسخهٔ عربی استفاده کرده یا به منابع (ایرانی و اروپایی) دیگر نیز نظر داشته نیازمند پژوهش بیشتر است. مقایسهٔ تعداد مقالات موجود در دو اثر نشان می‌دهد که به‌جای سی مقالهٔ منتهی المنافع این رساله از ۳۲ مقاله یاد کرده است. مقالهٔ سی‌ام منتهی المنافع در نشا و متعلقات آن (ص ۱۰۰۸) است، اما در نسخهٔ گلپایگانی مقالهٔ سی‌ام در نشاسته و متعلقات آن، مقالهٔ سی‌ویکم در سموم و اشیای قتاله و مقالهٔ سی‌ودوم در بعضی از مسائل الکتریک و ساختن اسباب‌های چراغ و تلفن و تلگراف و غیره است. در دو فصل اخیر، واژگان ناآشنا و غریبِ متعددی دیده می‌شود. اگرچه این رساله نوشته نشده است، اما برای شناخت برخی اصطلاحات و حتی شیوه‌های مختلف

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

فنون و صنایع اهمیت دارد. بسیاری از فعالیت‌های مطرح‌شده در رساله در قورخانه انجام می‌شده است و در منابع دیگر نیز از آتش‌بازی در زمرهٔ فعالیت‌های قورخانه یاد شده است.[۳۳] مؤلف در ابتدا پنج استدلال عملیاتی برای نگارش این رساله بیان کرده است. مؤلف برخی از نمونه کارهای ساخته‌شدهٔ خود را هم فرستاده بوده است. در فقرهٔ سوم، از کلیشه‌های چاپی خط نستعلیق صحبت می‌کند که به‌سبک میرعماد است. در حاشیهٔ برخی از صفحات (مانند صفحات ۲ و ۳) نام مظفرالدین شاه به‌خط نستعلیق گویا چاپ شده است. ظاهراً سفارش نگارش رساله در زمان ناصرالدین‌شاه گرفته شده است، یعنی همان سالی که نسخهٔ عربی منتشر شده است. مؤلف در مقدمه به تألیف و نشر کتاب‌های دیگری هم اشاره کرده است که عجالتاً بر نگارنده معلوم نشدند. شاید نزدیک‌ترین متن به این رساله نسخه‌ای است که سال‌ها پیش در کتابخانهٔ ملک دیده‌ام.[۳۴] این نسخه متعلق به کتابخانهٔ بهمن‌میرزا پسر فتحعلیشاه قاجار بوده که شامل پانزده رساله است و عنوان رساله‌های آن عبارت‌اند از:

۱. طبقات ملوک ماضی؛
۲. رساله در علم ساختن چینی (ریشار فرانسوی)؛
۳. رساله در علم ساختن بلور و شیشه؛
۴. رساله در قاعدهٔ ساختن و سفید نمودن قند و شکر؛
۵. رساله در قاعدهٔ عمل آوردن ابریشم و کرم ابریشم؛
۶. رساله در قاعدهٔ عمل آوردن کتان؛
۷. رساله در قاعدهٔ عمل آوردن پنبه؛
۸. رساله در قاعدهٔ عمل آوردن پشم؛
۹. عبرت‌نامه یا تاریخ پادشاهان صفوی در زمان شاه‌سلطان حسین؛
۱۰. تقسیم ممالک آسیا؛
۱۱. تاریخ سلاطین عثمانی ممالک روم؛
۱۲. تاریخ خلفای اسماعیلی مصر و قیروان؛
۱۳. فواید صرفیهٔ اسدالله منجم؛
۱۴. روزنامهٔ وقایع محاصرهٔ حیدرآباد نعمت‌خان عالی منشی؛
۱۵. حسن و عشق نعمت‌خان عالی.

ت ۲. برگ ۱ر: رساله در تفصیل ساختن چینی، نسخهٔ خطی کتابخانهٔ سپهسالار، ش ۲۸۳۳.

نسخهٔ کتابخانهٔ ملک به میرزا تقی‌خان امیرنظام اهدا شده است. رسالهٔ دوم تا هشتم را ریشار فرانسوی در باب صنایع تازه‌وارد یا مدرن‌شده دورهٔ قاجار نوشته (یا ترجمه کرده) است. این رسالات گسترهٔ وسیعی از موضوعات (ساخت و تولید آثار هنری و صنعتی) را شامل می‌شود.[۳۵] رسالهٔ دیگری که با بخشی از این رساله‌ها همپوشانی دارد رساله‌ای است در مورد ساخت چینی که آن هم ترجمه‌ای است از یک رسالهٔ فرانسوی.[۳۶] حل و ترکیب فلزات عنوان نسخهٔ خطی شمارهٔ ۱۰۹۶۷ کتابخانهٔ دانشگاه تهران است و مورخ ۱۳۳ق. گویا این کتاب هم از ترجمه‌های منابع اروپایی برای تدریس در دارالفنون بوده است. در پایان کتاب، بخشی در «قاعدهٔ چسبانیدن بلور و چینی و سایر چیزها» آمده است. آلبوم‌های بیوتات هم که نگارنده پیش‌تر اهمیت آنها را در موضوع معماری بیان کرده است[۳۷] از منابع ضروری مورخان هنرند. البته رساله‌های مربوط به صنایع قدیم که بررسی آنها برای تاریخ هنر مهم است محدود به این موارد نیست و رسالات پراکندهٔ دیگری هم در فهرست‌ها دیده می‌شود که عجالتاً فرصت افزودن آنها به این نوشتار فراهم نشد.

در ابتدا و انتهای نسخه، متنی مشابه در دایره‌ای

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

ت ۳. صفحه ۲ و ۳ ر، گنج الصنایع مظفریه، مقدمهٔ مؤلف (محمد گلپایگانی).

مجدول نگاشته شده است. شیوهٔ صفحه‌آرایی صفحهٔ عنوان مشابه نسخه‌های چاپ سنگی است. در فهرست کتابخانهٔ آیت‌الله گلپایگانی از نسخه‌های آماده‌شده برای چاپ سنگی بسیار یاد شده که بر یک طرف ورق کاغذ کتابت شده‌اند.[۳۸] دو متن بالایی در صفحهٔ اول و صفحهٔ آخر کتاب (در دو نیم‌دایره) محو و پاک شده‌اند. نسخه، به‌غیر از مهر کتابخانهٔ آیت‌الله گلپایگانی، مهری از کتابخانهٔ حاج اسماعیل هدایتی و مهر عبدالنبی الحاج‌عبدالحسین الوکیل هم دارد.

متن رساله[۳۹]

برحسب امر قدر قدر مبارک بندگان اعلی حضرت اقدس همایون شهریاری السلطان العادل الباذل ناصر الملة و الدین ولی نعمت عالم و عالمیان قبله جهان و جهانیان السلطان ابن السلطان ابن السلطان و الخاقان ابن الخاقان ابن الخاقان سلطان السلاطین السلطان مظفرالدین شاه قاجار خلد الله ملکه و بقائه این کتاب مستطاب گنج الصنایع مظفریه تالیف گردید. فی شهر ذی حجه الحرام سنه ۱۳۲۰ . /۱/

هذا کتاب دیباچه [کذا] گنج الصنایع مظفریه

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله رب العالمین و الصلوة و السلام علی خیر خلقه و اشرف بریته محمد و اله الطاهرین المعصومین. اما بعد از آنجایی که منظور نظر مرحمت اثر و مکنون خاطر معدلت‌پرور اعلی‌حضرت قدر قدرت کیوان مرتبت اقدس مقدس شاهنشاه جمجاه دل‌آگاه اسلامیان پناه غیاث الاسلام و المسلمین فرمانفرمای ماء و الطین اشرف السلاطین و اعظم الخواقین ظل الله فی الارضین سلطان بی قرین و صاحب تاج و نگین السلطان مظفرالدین شاه قاجار خلدالله تعالی ملکه چون همواره افتتاح ابواب ترقیات لایقه / ۲ /

و ایجاد صنایع بدایع فایقه که منافع تامه رعیت و ودایع حضرت احدیت بوده و می‌باشد، لهذا بر ذمه هر یک از چاکران و جان‌نثاران آن درگاه فلک بنیان و خادمان آن آستان ابد توامان به حکم الناس علی دین ملوکهم فرض و لازم است که ذره‌ای از مدلول خدمت‌گذاری ملت که بهترین وسیله ایفای مراسم جان نثاری است نسبت به دولت ابد مدت فروگذار ننمایند و این اراده اصابت عاده را تحت وجوب دانسته تخطی و تجاوز آن را غیر مصوب دانند. بر ضمیر منیر سعادت تخمیر ارباب فضل و دانش و اصحاب علم و بینش صورت این معنی واضح و روشن و لایح و مبرهن است که اقدامات و اهتمامات در خدمات آحاد افراد عباد موجب خوشنودی الهی و قرب به حضرت رسالت پناهی و جلب خاطر عاطر حضرت تاجداری است. لهذا خاکسار بی‌مقدار پریشان روزگار **محمد بن غلامعلی بن حسین بن محمد گلپایگانی** به عون و یاری حضرت باری در هر بلد و دیاری که

۳۹. متن رساله، عیناً، مطابق تصحیح مؤلف محترم و بدون دخل و تصرف و یراستار، به‌چاپ می‌رسد. گلستان‌هنر.

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

بوده و هر سفری که پیموده همیشه در این اندیشه و حرفه و پیشه [و] صناعت و از غیر او ممانعت و با اهلش /۳/

مشایعت داشته و در این خیال سعادت مآل بوده که قدم در این دایره وسیع الفضاء گذارد و همتی در خدمتی که به دولت و ملت بیضا نماید که شاید. [کذا] به قدر وسع و طاقت فصاحت و بلاغت در تسوید جاوید و انتشار بسیار از کتب مفیده و رسایل نافعه جامعه پسندیده قیام و اقدام نموده و می‌نماید و خود را شب و روز تا امروز در تحصیل و تکمیل علوم غریبه و صنایع عجیبه مشغول و معمول داشته و تخم صنایع بدایع در خاک و آب ممالک محروسه کاشته چنانچه چندین سال است که در قورخانه و پست‌خانه مبارکه مشغول خدمت به دولت و ملت می‌باشد. لکن چندی به مقتضای عدم سعادت بخت سخت و زیادی رجوع خدمت از صنایع و تالیف کتاب بازمانده و چندی حالت فترت و بطالت و رخوت و عطالت استدامه داشت. الحمد لله و المنه در این زمان سعادت توامان که از پرتو وجود مسعود بندگان اعلی‌حضرت قدر قدرت قوی شوکت اقدس شهریاری خلد الله ملکه دایره علوم و معارف در کل ممالک محروسه ایران صانها الله عن الحدثان زایدا ماکان در ترقی چون آفتاب شرقی بوده و می‌باشد و از یمن همت و الا نهمت / ۴ /

بندگان حضرت آصف دوران و منبع جود و احسان ابوذر جمهر این زمان [***[۴۰]] صدر اعظم دولت علیه ایران،[*[۴۱]] آن وجود معظم مصروف در ترویج معارف و فنون که اولین وسیله خلاصی و رستگاری دولت و ملت است از تیه جهالت بوده به تاسیس چندین باب مکاتب ابتدائیه حالیه عالیه به جهت تعلیم وتدریس ابناء وطن، بازار معارف و علوم را زینتی تازه و رونقی بی‌اندازه داده‌اند. به این جهت اسباب ترغیب و تشویق این چاکر دولت ابد مدت شده توفیقم یار و رفیق سعادتم مددکار و شفیق گردید اقبالم اقبال کرد و سعادت شامل حال این متفرق الخیال گردیده که همت قاصرانه خود را به مقاصد حسنه مصروف و به نیات مستحسنه معطوف دارد مختصر رساله در علم صنعت به جهت ابناء ملت که خانه‌زادان دولت ابد مدت قاهره باهره‌اند ایجاد و به طرز تازه مطرز دارد که تحصیل علوم غریبه و صنایع بدیعه به جهت عموم ناس بدون اشکال میسر شود /۵/

اگر مرحمت اعلی‌حضرت اقدس همایون شهریاری ارواحنا فداه شامل شود و این چند فقره صنعت انجام پذیرد تمام اهل ایران به دعاگویی مشغول و صاحب لقمه نانی خواهند شد. اولا این کتاب گنج الصنایع مظفریه را تمام‌کرده به طبع برسد و منتشر گردد. ثانیا این فلزی که خانه‌زاد می سازد و بادگیر و جام دعا از آن فلز نمونه ساخته تقدیم نمود در ایران رواج بگیرد. ثالثا حروف نسخ تعلیق از روی قطعه خط میر که عینا خط میر باشد می‌سازد که از آن حروف تمام ایران و روی کره منتفع گردند و مطبعه دولتی از قانون حالیه صد برابر دخل و قیمت اضافه شود و رابعا باروط بی دود و آتش بازی‌های رنگ وارنگ بی‌بو در ایران ساخته‌شود. خامسا منکل کاری نیکل را در ایران رواج و شیوع داده که تمام ظروف مس و برنج و اسباب کالسکه و غیره هرچه باشد مردم آب نیکل بدهند. یعنی یک ورقه از نیکل پوشیده شود که هیچ عیب نکند. این پنج صنعت در ایران نیست اگر مرحمت شود که ماهی [۵؟[۴۲]] تومان مقرری استمراری دیوانی از پست‌خانه مبارکه به نذر پنج تن که مرّه مبارکی ست به حکاک اداره /۶/

که غلام خانه زاد باشد بدهند این پنج صنعت را به امداد و توجه پنج تن آل عبا یکی یکی را انجام داده تقدیم می‌نماید و هرکدام اول لازم‌تر باشد حاضر است تقدیم کند.

چون دست‌خط شاه شهیدم مکرر است
اجرا نمای خط شهان شاه دیگر است
عرضش کنون به خدمت آن شاه کشور است
این چاکر فقیر حقیری که مضطر است
باشد گنه ز چاکرت از آن که عرض حال
ناورده است پیش خدیوی که داور است
گر مرحمت بعلم و کمال و هنر بود
پس خانه‌زاد در وسط سیم و زیور است
عرض از من است امر به قلب شه از خداست
اجرای امر حق ز شهنشه مظفر است.

هذا کتاب گنج الصنایع مظفریه. بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین.

المقاله الاولی[۴۳] گفتگو در شکر و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر سه نوع است نوع اول در شکر و تاریخ او دویم در شکر معتاد و ساختن او بر سه طریقه است سیم در صاف کردن شکر خام قسم ثانی و آن بر چهار نوع است نوع اول در شکر چقندر و نبات و آن بر دو طریقه است دویم شکر انگور و آن بر دو کیفیت است سیم در بیرون آوردن شکر از عسل و شکر شاه بلوط و شکر چوب و شکر نشاسته و آن بر دو طریقه است نوع چهارم بیرون آوردن شکر از شیر و شکر از سوس قسم سیم و آن بر دو نوع است نوع اول /۸/

در ترکیب و اصناف شکر مثل شکر از نی و شکر از انگور

۴۰. چند کلمه که نام صدر اعظم این زمان (احتمالا میرزا علی اصغرخان اتابک) بوده است پاک و محو شده است.

۴۱. یک کلمه محو شده است.

۴۲. رقم مواجب محو و مخدوش شده است. به استناد قراین این عدد نوشته شد.

۴۳. در اصل: الاول

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

و شکر نشاسته و شکر عسل و شکر [یک کلمه ناخوانا] شکر من و شکر گل سرین نوع دویم در عسل یا شیره و شکر خرق قسم چهارم بر چهار نوع است نوع اول در کیمیای شکر و از آن قبیل. دویم در کیمیای شکر دان دان[۴۴]. سیم در کیمیای شکر مایع چهارم در صفات طبیعی عمومی به جهت شکر.

مقاله دویم درشیشه و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر چهار نوع است نوع اول در شیشه و ترکیب آن و بوته و فر و تون و کوره. دویم در حاضرکردن شیشه فانوس و آن برسه طریقه است. سیم در عمل شیشه متعارفی و آن بر سه طریقه است. چهارم در عمل شیشه‌های گلابی و قرابه و قرع و امثال آن و آن برنه طریقه است. قسم دویم و آن بر سه نوع است نوع اول در حاضر کردن بلور. دویم در عمل شیشه الوان و استراس. سیم در حاضر کردن بدل جواهرات مثل یاقوت زرد و یاقوت قرمز و یاقوت سرخ و یاقوت کبود و عمل زمرد کبود و یاقوت آتشی و زمرد چقندری و بنفش /۹/

و غیره و آن بر سه طریق است و شیشه قرمز عقیقی. قسم سیم و آن بر چهار نوع است نوع اول در حاضر کردن شیشه ریخته‌گی و شیشه آبی که به آب مخلوط باشد و روی هرچه بخواهند بمالند مسمی به شیشه ذائب. نوع دویم در عمل قلم‌هائی که به آنها به شیشه بنویسند به رنگهای مختلف مثل سیاه و سفید و کبود و نقره‌ای و زرد و مطلا کردن شیشه و آن بر پنج طریقه می‌باشد. نوع سیم در سوراخ کردن شیشه و آن بر پنج طریقه است و محکم کردن شیشه که در حرارت طاقت داشته باشد و نشکند وکهنه کردن شیشه و بریدن شیشه نوع چهارم در عمل شیشه خط خط ومخرّز، شیشه بدلی و حکاکی و نقاشی شیشه طریقه آسان‌تر در حکاکی شیشه.

مقاله سیم در آینه‌سازی و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر دو نوع است نوع اول در تاریخ آینه و ساختن آینه با جیوه و آن بر دو طریقه است. و اندودن آینه و اندودن کاسه شیشه و غیره و آن بر دوطریقه است. و روغن نقره که به هرجا می‌مالند مفضض می‌شود. نوع دویم در ساختن آینه با نقره سنگ جهنم و آن بر ده طریقه است. قسم سیم و آن بر دو نوع است نوع اول /۱۰/

در کیفیت و عمل مفضض کردن شیشه و آن بر دو طریقه است دویم در کیفیت وعمل مطلا کردن شیشه و آن بر سه طریقه است و آینه شعبده و پاک کردن آینه بر دو طریقه است، پاک کردن آینه و بلور و رفع آینه خط خط شده.

مقاله چهارم در سفال و چینی و آنچه تعلق به او دارد قسم اول بر دو نوع است نوع اول در سفال و عمل فخار و عمل لعاب کاسه و ظروف سفالی پتنه [پتینه؟] و رنگ و نرمی و حرارت از برای انواع سفال. نوع دویم در چینی و عمل چینی محکم و سخت و عمل ظروف چینی. قسم دویم و آن بر سه نوع است. نوع اول در عمل چینی چین و پتنه[۴۵] به جهت عموم. دویم در عمل روغن و لعاب فخار یا سفال. سیم در فخار و عمل بوته زرگری و بوته مداد و بوته سه گوش و عمل آجر و لعاب باجر و عمل رنگ قرمید و منع ترشح ابنیه قرمید و قرمید دو طریقه است.

۴۴. داندان

۴۵. شاید پتنه هندوسان

مقاله پنجم در مینا و آنچه تعلق به او دارد. قسم اول و آن بر دونوع است. نوع اول در مینا شفافه و تاریک یعنی سفید و سیاه و شیشه زود آب شدن. نوع ثانی در مینای آبی و آن بر سه طریقه است و مینای زیتونی و مینای سیاه و آن بر سه طریق است. و مینا گل سرخی و مینای / ۱۱/

بنفش و مینای قرمز و آن برسه طریقه است و مینای پرتقالی و آن بر دو طریقه است و مینای زرد و آن بر پنج طریقه است و مینای سبز بر هفت نوع است. و مینای سفید و آن بر سه طریقه است و عمل مینا بر آهن بر دو طریقه است. قسم دویم و آن بردو نوع است. نوع اول در چسباندن مینا به فلزات. نوع دوم در نوشتن بر مینا.

مقاله ششم در روغن‌ها و پیه‌ها و جوهرهای خوش‌بو و آنچه تعلق به او دارد. قسم اول و آن بر چهار نوع است. نوع اول در روغن‌های ثابته و حاضر کردن روغن سائله به وجه عموم و حاضر کردن روغن جامد صلبه به وجه عموم و تنقیه اجسام روغنی و پیهی و حفظ آن ها به وجه عموم .نوع دویم در روغنهای زود خشک وحاضر کردن روغن بذر و آن بر سه طریقه است و استعمال روغن بذر جوشانیده و عمل روغن تخم خشخاش و گرفتن روغن گردو و گرفتن روغن شاه‌دانه و گرفتن روغن زبان گنجشک و گرفتن روغن کرچک و آن بر سه طریقه است. فائده روغن کرچک به جهت اسباب چرخ بخار و روغن گرفتن از کرچک خطایی و آن بر سه طریقه است و در روغن‌هایی که /۱۲/

دیر می‌خشکد از آنها و گرفتن روغن از بادام شیرین و آن بر دو طریقه است و گرفتن روغن زیتون و آن بر دو طریقه است و معلوم کردن بدی و خوبی روغن که قلب نباشد و آن بر سه طریقه است. تنقیه وصاف کردن روغن زیتون و تصفیه روغن‌ها و آن بر سه طریقه است. و گرفتن روغن از شلغم نوع سیم در گرفتن روغن از نباتات و از گردوی‌هندی و گردوی‌رسمی و روغن گرفتن از

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

حیوانات مثل پیه گاو و گوسفند. قسم دویم و آن بر دو نوع است نوع اول در روغن‌های عطری و فرار و محلول کردن بعضی از آنها و روغن‌های فرار و اصل گرفتن از آنها و رنگ آنها به طور تفصیل. نوع دویم در گرفتن روغن‌های فرار به وجه عموم و کیفیت گرفتن به تقطیر. کیفیت گرفتن به عصاره و گرفتن روغن‌های فرار به انفراد مثل جوهر تربنتین و لیمو و جوهر یا روغن از پوست نارنج و عطر گل‌سرخ و آن بر دو طریقه است. و معلوم بدی و خوبی عطر گل و گرفتن جوهر یاس و سوسن و بنفشه و عطر گل پرتقال و عطر گل لیمو و نارنج و گرفتن عطر گل خزاما و سنبل و مردقوش و ریحان و نعناء وحسن لبه و مریمه و گرفتن جوهر خردل و خرفه و هل و دارچین و میخک و ازقبیل / ۱۳/

آنها. تنبیه گرفتن جوهرهای عطریه دونیس. قسم سیوم و آن بر سه نوع است. نوع اول در آب‌های عطردار مثل افسنتین و آب ریحان و آب نارنج. تنبیه و آب خرفه خالص و آب گلاب و گل سرخ و آب کلونیا و آن برنه طریقه است.

نوع دویم در الکل‌ها. تنبیه و گرفتن الکل‌های ملیصا و الکل اکلیل کوهی و الکل‌های پوست پرتقال و آن بر دو طریقه است و الکل‌های خرفه و الکل‌های با جوهر گل سرخ. نوع سیم در گرفتن لاوند و آن بر دوطریقه است وگرفتن عطر ایادی و ساختن بوماد[۴۶] به جهت مو و آن بر ده طریقه است و خلاصه مشک و عنبر. قسم چهارم و آن بر سه نوع است. نوع اول در رنگ مو که سیاه شود و آن بر پنج طریقه است. دویم در رنگ مو که زرد و بور شود و آن بر نه طریقه است. سیم در روغن‌ها به جهه مو و ساختن بوماد.

مقاله هفتم در صابون‌ها و آنچه تعلق به او دارد قسم اول بر چهار نوع است نوع اول در صابون‌ها و صفات آنها نوع دویم در آب قلیاب و آن بر سه طریقه است. سیم در ساختن صابون روغن زیتون و آن بر سه طریقه است چهارم در ساختن صابون آلمانی و غیره و صابون رایتانج / ۱۴/

ینگی دنیایی و غیره و صابون زرد و صابون مرمری روغن نخل و ساختن صابون پوتاس و آن بر دو طریقه است و صابون آسان قسم دویم و آن بر سه نوع است نوع اول در ساختن صابون آبدار و آن بر چهار طریقه است. وصابون روغن بادام و صابون صوف نوع دویم در ساختن صابون نپخته[۴۷]و آن بر سه طریقه است. تنبیه نوع سیم در ساختن صابون شفاف و آن بر دو طریقه است. قسم سیم بر چهار نوع است نوع اول در ساختن صابونهای عطری و آن بر دوازده طریقه است. نوع دویم در ساختن صابون از ملایم در آب شور و صابون و ندسر[۴۸] و صابون رنگی نوع سیم در ساختن صابون جوهر و آن برچهار طریقه است. چهارم ساختن صابون که لکه چربی و رنگ میوه‌جات را پاک کند و آن بر چهار طریقه است و صابون از زهره گاو به جهت پاک و نظیف کردن حریر و آن بردو طریقه است و صابون پیه. قسم چهارم بر دو نوع است نوع اول در ساختن صابون /۱۵/

از حیوانی و صابون حیوانی عطری و صابون سرکه و اتری و صابون زرنیخی و صابون با ریجه‌ئی و صابون زیبقی و صابون نابلس و صابون محلل به جهت معالجه ترکیدن دست و پا وغیره و صابون گوگردی. نوع دویم در ساختن صابون طبی و صابون کافور و صابون بورق و صابون زیبق و صابون گوگرد و صابون اسید کربولیک و صابون سالول.

مقاله هشتم در شمع‌ها و آنچه تعلق به او دارد. قسم اول و آن بر دو نوعست نوع اول در ساختن شمع و فتیله آن و محکم و سخت‌کردن پیه به جهت شمع گچی. قسم دویم و آن بر سه نوع است نوع اول در اسیتارین نوع دوم در سبرمشیتی[؟] وساختن شمع از او. سیم در شمع استیارین. قسم سیم و آن بر دو نوع است نوع اول در لاک و کوم لاک و انواع تربانتین و ساختن شنجرف و دوده. نوع دویم در ساختن لاک قرمز و آن بر هشت طریقه است. و لاک قرمز و لاک سیاه و آن بر پنج طریقه است و لاک لاجوردی و لاک آبی نقرئی و لاک سرمه‌ای و لاک ارزان و آن بر دو طریقه است. و لاک از برای مهر شیشه‌ها و لاک سیاه نیز به جهت در شیشه‌ها و لاک شفاف و آن بر سه طریقه است و لاک شفاف برای طلایی و نقره ای / ۱۶/

ولاک سفید و لاک بنفش و لاک زرد و آن بر سه طریقه است و لاک قهوه‌ای و آن بر دو طریقه است و لاک سبز و آن بر سه طریقه است تنبیه.

مقاله نهم در طلا و ورنی یعنی روغن‌کاری و روغن‌مالی و آنچه تعلق به او دارد. قسم اول و آن بر سه طریقه است. نوع اول در بیان راتیانج و کوپال و سندروس. دویم در روغن‌کاری و ساختن آن به طور عموم. سیم در روغن و ورنی اتری و آن بر دو طریقه است و روغن و ورنی الکلی به جهت چیزهایی که از چوب ساخته باشند و روغن و ورنی الکلی به جهت تار واسباب موسیقی و روغن و ورنی به جهت اسباب‌های مسی و برنجی و روغن کمان و سندروس و روغن لاک آبدار و روغن و ورنی به جهت اسباب آهن و روغن عطری به جهت معادن و چوب که مطلا باشد. ورنی و روغن زرد ورنی و روغن کوپالی. قسم دویم و آن بر سه نوع است نوع اول در روغن و ورنی به جهت ظروف نقره و اسباب‌های

۴۶. پماد.

۴۷. در اصل: نه پخته.

۴۸. شاید ویندزور.

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

گران‌بها و آن بر سه طریقه است. ورنی و روغن الوان به جهت حلبی و غیره. روغن و ورنی / ۱۷/

به جهت کلها [گلها؟] ورنی و روغن به جهت اشیای مخروطی. نوع دویم در عمل روغن و ورنی به جهت آهن به رنگ سیاه و آن بر سه طریقه است و ورنی و روغن به جهت ظرف مس. نوع سیم در روغن‌کاری به جهت سنگ و چوب بر پنج طریقه است و ورنی و روغن سیاه براق. ایضا ورنی چوب از کوپال و رنگ گردویی و روغن به جهت محافظت بناهای آهنی و صاف‌کردن روغن لاک ورنی مانع از آتش و آن بر دو طریقه است و روغن که شب نورانی باشد و روغن که چوب را آبنوس نماید.

مقاله دهم در باروط وغیره و آنچه تعلق به او دارد. قسم اول و آن بر شش نوع است نوع اول در شوره دویم در حاضرکردن شوره باروط. سیم درتکرار شوره باروط یعنی شوره قلمی. تنبیه کیفیت تکرار شوره باروط قدیمه در مصر و ولایات دیگر. چهارم گفتگو در درجه و عیار باروط نوع پنجم در تنبیهات نوع ششم در گرفتن چاشنی‌های شوره باروط. قسم دویم و آن بر سه نوع است نوع اول در گوگرد. دویم / ۱۸/

در حاضرکردن گوگرد از گوگرد آهن و مس قسم سیم و آن بر دو نوع است نوع اول در ذغال به طور عموم دویم در ساختن ذغال به جهت عمل باروط قسم چهارم و آن برهفت نوع است. نوع اول در بیان مخترع البارط وترکیب آنها دویم در حاضر کردن باروط در زرافلیس. سیم در حاضرکردن باروط در خمره یا کیسه که می‌زنند براق شود. چهارم در حاضرکردن باروط بالرخی[؟]. پنجم در کیفیت حاضرکردن باروط قدیمی. نوع ششم در تجربه باروط و کیفیت امتحان باروط و آن برسه طریقه است. تنبیه نوع هفتم در عمل باروط خیلی خوب و عمل باروط جدید و ترکیب باروط جنگ[؟] در ممالک و ولایتهای معظم مثل روم، روس، فرانسه، انگلیس. قسم پنجم وآن بر پنج نوع است. نوع اول در گلیسیرین و آن بر سه طریقه است. سیم در پارافین[۴۹] چهارم در نفتالین نوع پنجم در ساختن باروط و آن بر هشت طریقه است و ساختن باروط به جهت کندن کوه و سنگهای بزرگ و آن بر دو طریقه است و کیفیت کوبیدن / ۱۹/

میخ‌های آهنی بسیار بزرگ به زمین و غیره با باروط که [با] پتک ممکن نشود.

مقاله یازدهم در فولمیناتن و آتش بازی‌های رنگ وارنگ و آنچه تعلق به او دارد. قسم اول و آن بر پنج نوع است نوع اول در ساختن نقره که به جزیی فشار آتش می‌گیرد و صدا می‌کند و اجزای چاشنی از او می‌سازند و آن را نقره مفرقع می‌گویند یعنی زود در می‌گیرد و آن بر دو طریقه است و ساختن نقره آتش‌بازی و آن بردو طریقه است و اوصاف ساختن نقره مفرقعه ترقه به نشادر سایل و اوصاف نقره ترقه آتش‌گیر نوع دویم در ساختن طلای ترقه آتش‌گیر و اوصاف آن سیم در ساختن پلاطین مفرقع ترقه‌ای یعنی طلای سفید آتش‌گیر ترقه‌ای و اوصاف آن. چهارم در ساختن جیوه آتش‌گیر ترقه‌ای و فولمینات جیوه‌ای و آن بر دو طریقه است و اوصاف آن پنجم در ساختن چاشنی تفنگ و آن بر چهار طریقه است و گذاشتن اجزاء به چاشنی و غیره نوع ششم در ساختن آنطیمون ترقه آتش‌گیر و بیسموت /۲۰/

آتش‌گیر و مس ترقه آتش‌گیر وسنگ ترقه آتش‌گیر قسم ثانی و آن بر چهار نوع است نوع اول در آتش‌بازیهای رنگ وارنگ و ساختن آتش‌بازی‌های متعارفی و ساختن آتش‌بازی سفید و آن بر پنج طریقه است و آتش‌بازی لاجوردی و آن بر دو طریقه است و آتش‌بازی لاجوردی کم رنگ و آتش‌بازی سرخ و آن بر سه طریقه است و آتش‌بازی گلی و آن بر چهار طریقه است و آتش‌بازی بنفش و آن بر دو طریقه است و آتش‌بازی قرمز رنگ پرتغالی و آتش‌بازی سبز بر هفت طریقه است و آتش‌بازی زرد بر سه طریقه است. نوع دویم در حاضر کردن آتش‌بازی‌ها و ساختن خمپاره آتشی نوع سیم در آتش‌بازی‌هایی که در میان کاسه و سینی بگذارند و روشنایی خیلی قشنگ می‌دهد و رنگ سبز و به رنگ زرد و آن برسه طریقه است و رنگ آبی و رنگ شیری و رنگ قرمز تنبیه نوع چهارم در آتش‌بازی‌های غیرسمه [کذا] آتش‌بازی‌های دیگر آتش‌بازی / ۲۱/

قرمز بر سه طریقه و آتش‌بازی سبز و آن بر دو طریقه. تنبیه و آتش بازی زرد و سفید.

مقاله دوازدهم در مرکب‌ها و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن برهفت نوع است نوع اول در ساختن مرکب سیاه و آن بر پنجاه و چهار طریقه معتبره است نوع دویم در ساختن مرکب کبود و آن بر هشت طریقه است نوع سیم در ساختن مرکب قرمز و آن بر نه طریقه است مرکب لاجوردی نیز بر نه طریقه است نوع چهارم در ساختن مرکب زرد و آن بر پنج طریقه است و ساختن مرکب کوازی نوع پنجم در ساختن مرکب سبز و آن بر شش طریقه است نوع ششم در ساختن مرکب بنفش و آن بر دو طریقه است و ساختن مرکب بنفش و آن نیز بر دوطریقه است [کذا]. نوع هفتم در ساختن مرکب چینی و آن بر چهار طریقه است و مرکب آهن‌گری که آهن رنگ کنند و مرکب قبرها و مرکب مهر کاغذ

۴۹. در اصل بارافین.

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

و غیره و مرکب که با او شیشه را می‌نویسند و آن بردو طریقه است. / ۲۲/

و مرکب که به شیشه اگر بنویسند شیشه را حکاکی و حفاری می‌کند و مرکب فنادیوم قسم دویم و آن بر پنج نوع است. نوع اول در مرکب اقمشه از قبیل پارچه و مرکب سیاه و ساختن آن بر نه طریقه است و مرکب آبی یا کبود به جهت قماش و مرکب قرمز به جهت قماش در ساختن مرکب طلایی و نقره‌ای و آن برسه طریقه است و ساختن قلم‌های مداد. نوع سیم در ساختن مرکب سری و آن برپنج طریقه است چهارم در ساختن مرکب چاپخانه ها. مرکب سیاه بر شش طریقه است. فائده مرکب چاپ به جهت سنگ مطبعه و آن بر دو طریقه است و مرکب سرخ گلی و مرکب قرمز مایل به بنفش و مرکب کبود نیلی. نوع پنجم در عمل لعل قرمز پررنگ و آن بر سه طریقه است. تتبیه قسم سیم و آن بر سه نوع است نوع اول در پاک کردن مرکب از چوب و آن بر دو طریقه است و پاک کردن مرکب از کاغذ و آن بر سه طریقه است پاک کردن مرکب از روفرشی و غیره /۲۳/

و آن بر پنج طریقه است. نوع دویم در پاک کردن مرکب چاپ از کاغذ. سیم در حفظ مرکب از عفونت و ضایع شدن **مقاله سیزدهم** در رنگرزی و آنچه تعلق به آن دارد. قسم اول و آن بر دو نوع است نوع اول در صناعت حریر و آن بر نه مطالب است. مطلب اول در ترتیب دود القز مطلب دویم در شستن حیزه و آنچه تعلق به او دارد مطلب سیم در تدخین چهارم در افطاره اول پنجم در افطاره دویم ششم در افطاره سیم و چهارم هفتم در افطاره پنجم هشتم در صعود ترشیح[۵۰] نهم در قطف شرانع[۵۱] نوع سیم در امراض مختلفه و آن بر هشت مطالب است مطلب اول در سوختن پاها دویم در ذبول سیم در تیبث[۵۲] چهارم در اصفر القیاح پنجم در دود زابل شش در دود متلالئی هفتم در دود قصیر هشتم در خاتمه قسم دویم و آن بر چهار نوع است نوع اول در اصل جوهرها و ماده سیاهی از آن جمله مازو و انواع آن و سماق وکاد / ۲۴/

هندی و انواع آن و حاضرکردن آنها. نوع دویم در جوهر و ماده قرمزی مثل روناس وحناء الغول و رکانیت و قرطم و صندل قرمز و بقم و دوده رنگ قوشنیل و قرمز نوع سیم اصل جوهرهایی که ماده ملونه آنها کبود باشد مثل نیل و لاجورد و غیره نوع چهارم در اصل جوهرهایی که ماده ملونه آنها زرد است مثل بلیحه و کرکم و بزور فارسیه قسم سیم و آن بر دو نوع است نوع اول در ثابت‌کردن رنگ‌ها به‌طور مختصر دویم در اساس رنگرزی به طور اجمال قسم چهارم و آن بر هفده نوع است نوع اول در کیفیت جوشاندن حریر و حل‌کردن به طور قدیمی‌ها دویم در کیفیت جداکردن صمغ‌ها و نشاسته‌ها و آهار و جوشانیدن و پارچه سفید حریر نیز به طور قدما نوع چهارم در کیفیت سفید کردن و با گوگرد دادن حریر اعتبارات در سفیدی و گوگردی و تشبیب الحریر و اعتبارات و تشبیب به طور قدما مطلب دویم /۲۵/

در طریقه رنگ سیاه به جهت حریر به‌طور جدید سیم در طریقه رنگ حریر و مخمل به طور قدما. نوع هفتم در رنگ سرمه‌ای به جهت حریر هشتم و آن بر دو مطلب است مطلب اول در رنگ کبود به حریر و اعتبارات در کبود و نیلی به طور قدما مطلب دویم در طریقه رنگ کبود جدید به حریر. نوع نهم و آن بردو مطلب است مطلب اول در طریقه رنگ زرد به حریر و اعتبارات در رنگ زرد به طور قدما مطلب دویم در طریقه رنگ زرد به حریر به طور جدید نوع دهم و آن بردو مطلب است مطلب اول در طریقه رنگ حریر زرد و طلایی و پرتقالی به طور قدما مطلب دویم در طریقه رنگ‌کردن حریر زرد طلایی به طور جدید نوع یازدهم و آن بر دو مطلب است مطلب اول در رنگ قرمز لعلی و سرخ گلسرخی و اعتبارات در قرمزی لعلی و قرمزی کاذب یا قرمزی بقم واعتبارات در سرخ جگری و در رنگ خشخاشی تتبیه در حاضر کردن رنگ / ۲۶/

گلی‌رنگ و در رنگ گلی و در رنگ قرمزی روناسی و رنگ حریر قرمز دمشقی و غیره نوع دوازدهم در طریقه رنگ حریر خاکستری جدید نوع سیزدهم بر دو مطلب است مطلب اول در رنگ حریر سبز به طور قدیم و اعتبارات مطلب دویم در رنگ حریر سبز به طور جدید و آن بردو طریقه است نوع چهارم در رنگ حریر زیتونی به طور قدیم و اعتبارات نوع پانزدهم و آن بر دو مطلب است مطلب اول در تمام طریقه‌های رنگ بنفش به طور قدیم مثل بنفش زیاد و بنفش کم رنگ و رنگ بلوطی و بنفش بقمی و بنفش کات هندی با رنگ مس و بنفش مایل به قرمزی به طور ایطالیا و بنفش نیم رنگ مطلب دویم در طریقه رنگ بنفش به طور جدید و آن بر سه طریقه است نوع شانزدهم و آن بر چهار مطالب است مطلب اول در رنگ حریر بنفش فرفوره‌ای و رنگ میخکی و رنگ جوهری و رنگ بنفش کاذب به طور قدیم مطلب دویم در طریقه رنگ خرفه‌ای و رنگ شراب /۲۷/

و رنگ اناری و اعتبارات به طور قدیم مطلب سیم در طریقه رنگ حریر به رنگ خاکستری و رنگ پولادی و رنگهای دیگر از این قبیل مطلب چهارم در طریقه رنگ میخکی و شیری و زنگاری به طور جدید نوع هفتم در شرح لغت‌هایی که مخصوص

۵۰. متن عربی منتهی المنافع: الصعود علی الشیح، یعنی به جای تر باید می‌نوشت بر: ص۳۵۳

۵۱. متن عربی: قطف الشرانق که درست تر است :ص ۳۵۳

۵۲. در عربی: تیبس، ص ۳۵۴ و۳۵۷

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

به رنگ رزی حریر و غیره است به طور قدیم قسم پنجم و آن بر ده نوع است نوع اول در صوف و نظیف کردن و سفیدکردن صوف و غیره وسفیدکردن صوف بدون گوگرد و سفیدکردن صوف با تباشیر و حفظ سفیدی صوف و سفیدکردن صوف و حریر و طریقه موسیو فافور به جهت سفیدی صوف و طریقه رنگ آلمانی به جهت سفیدی صوف نوع دویم در رنگ صوف سیاه و آن بر سه طریقه است سیم در رنگ حریر در رنگ صوف‌کبود و آن بر دو طریقه است چهارم در رنگ صوف سرمه‌ای و خاکستری پنجم در رنگ صوف قرمز روناسی و رنگ جوهری و آن بر دو طریقه است و قرمز /۲۸/

بلغاری و رنگ سرخ بلغارستان و رنگ صوف قرمز گل‌سرخی و آن بر دو طریقه است و رنگ صوف قرمزی و آن بر سه طریقه است و رنگ صوف فرفوره‌ای با جوهر و آن بر دو طریقه است. و نوع ششم در رنگ صوف زرد و آن بر هفت طریقه است. هفتم در رنگ سبز و آن بر چهار طریقه است هشتم بنفش فرفوره‌ای نهم رنگ میخکی و زنگاری صوف و رنگ صوف به رنگ شیری نوع دهم در براق‌کردن منسوجات با شیار فلزی و احکام رنگها مثل سرخ و زرد و کبود و بنفش و نارنجی و پرتقالی و رنگ خاکستری و رنگ سیاه قسم ششم و آن بر هشت نوع است نوع اول در پنبه و قنب و کتان و سفیدکردن اقمشه و آن بر شش طریقه است نوع دویم در پنبه به رنگ سیاه و آن بر شش طریقه است سیم در رنگ پنبه کبود و آبی و آن بر پنج طریقه است چهارم رنگ پنبه سرمه‌ای و خاکستری و زیتونی پنجم پنبه سرخ و قرمز و جوهری و آن بر یازده طریقه است /۲۹/

نوع ششم در پنبه وکتان به رنگ زرد و آن بر دو طریقه است نوع هفتم در پنبه به رنگ سبز هشتم در پنبه به رنگ بنفش قسم چهارم و آن بر سه نوع است نوع اول در چاپ کردن چیت و اقمشه به رنگ‌های مختلفه دویم در پاک‌کردن لکه و چربی و موم و زفت و قیر از اقمشه و پارچه‌ها و رخوت[۵۳]واشیای متفرقه از قبیل پاک‌کردن لکه روغن و غیره از اطلس و مثل آنها و از کاغذ و غیره و ساختن آب به جهت پاک‌کردن چربی و غیره و پاک کردن به روغن کمفین و پاک‌کردن با بنزین و اسانس تربانتین نوع سیم در پاک‌کردن لکه مرکب‌های ترکیبی و پاک‌کردن لکه و سواد آبهای آهنی از رخت سفید و پاک‌کردن لکه از حریر و رفع لکه سیاهی آهنی و رفع لکه از لباس به طور اختلاف و به انواع و اقسام و رفع لکه میوه‌ها مثل شاه‌توت و غیره از حریر و کتان و پاک‌کردن لکه از فرش و روفرشی که از آب میوه و غیره /۳۰/

باشد و پاک‌کردن موم و پاک‌کردن شراب و میو [ه] ها از اقمشه کتانیه و برگرداندن رنگ متغیره که بالعرض لکه شده باشد به رنگ اصلی خودش و پاک‌کردن تمام لکه‌ها بالاجمال

مقاله چهاردهم در سریشم و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر شش نوع است نوع اول در سریشم و تعریف آن به طور عموم مثل سریشم‌های متعارف و اوصاف آن نوع دویم در سریشم حیوانی و اشکال سریشم تجارتی مثل سریشم سفید شفاف و سریشم ساختن از استخوان و سریشم زرد نوع سیم در اعداد مواد حیوانی به جهت سریشم چهارم در پختن سریشم و آن بر سه طریقه است پنجم در ترویق وتجمید[۵۴]و قالب سریشم ششم در خشک‌کردن سریشم و آن بر دو طریقه است و براق‌کردن سریشم تنبیه قسم دویم و آن بر سه نوع است نوع اول در استخراج سریشم از استخوان به جوشانیدن تنبیه و استخراج سریشم از استخوان به واسطه / ۳۱/

ترشی و آن بر دو طریقه است نوع دویم در استخراج سریشم ماهی و متفرقات مثل سریشم آرد گندم و سریشم به جهت نخ‌ها و منسوجات و سریشم جلد کتب و صحافی و سریشم خیلی خوب و سریشم سائل و آن بر چهار طریقه است و سریشم که در آب حل نشود و سریشم به جهت چسباندن کاغذ به فلزات و سریشم خیلی خوب تعریفی و آن بر سه طریقه است نوع سیم در عمل برشان عادتی شفاف.

مقاله پانزدهم در آهن و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر نه نوع است نوع اول در آهن دویم در اوصاف آهن سیم در استخراج آهن از سنگ و آن بر دو طریقه است و سبکه آهن و قالب‌های آهن نوع چهارم در پلمباجین پنجم در پولاد و خشکه و نرم‌کردن پولاد و خشکه به جهت نقشه و غیره و نرم‌کردن صفحه بزرگ خشکه و پولاد و نرم‌کردن خشکه و پولاد پارچه کوچک قسم دویم و آن بر شش نوع است نوع اول در رنگ آهن با سرب و رنگ / ۳۲/

آهن با مس و رنگ آهن با انتیمون و رنگ آهن با حرارت و رنگ‌کردن آهن با حرارت و رنگ‌کردن آهن و پولاد به رنگ کبود و آن بر دو طریقه است و رنگ آهن و پولاد به رنگ خاکستری و رنگ سیاه کردن به پولاد و آهن و رنگ‌های مختلف به لوله تفنگ مثل خاکستری و کبود و بنفش کم‌رنگ و روغن و ورنی به جهت اسباب اسلحه آهنی که زنگ نزند و براق باشد نوع دویم در جوهردادن کارد و شمشیر و ساختن آهن جوهردار نوع سیم در حکاکی پولاد و آن بر پنج طریقه است چهارم در پاک‌کردن آهن و پولاد و آهن

۵۳. جمع رخت

۵۴. ص۵۹۴

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

را مصقلی‌کردن و سفید کردن آهن و سفید کردن اسباب کالسکه و رکاب و دهنه اسب و غیره و قلع مالی‌کردن آهن و سفیدکردن سنجاق و غیره با قلع به طور شیمی و پوشانیدن آهن را با مینا و آن بر دو طریقه است و جلا دادن ظروف حلبی را که مثل نقره بنماید. نوع پنجم در پوشانیدن آهن را با چینی یعنی لعاب / ۳۳ /

مینا و پوشانیدن آهن را با مس و مس‌کردن آهن و پولاد را نوع ششم در سپر صاعقه یعنی برق‌گیر که برق به عمارات نزند و از برق محفوظ ماند و قاعده تفضیلات آن.

مقاله شانزدهم در مس و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر سه نوع است نوع اول در مس و صفات آن دویم استخراج مس از سنگ و غیره و آن بر دو طریقه است سیم مخلوط‌کردن مس با فلزات دیگر مثل ورشو سفید چینی و آن بر یازد [ه] طریقه است و عیارکردن فلز سفید آلمانی و آن بر سه طریقه است و عیار فلز فرنگی سفید و عیار برنج و آن بر چهارده طریقه است و عیارآلومینیوم با مس و آن بر پنج طریقه است و عیار ریختن زنگ اخبار و زنگ‌های دیگر کوچک و آن بر شش طریقه است و عیار ریختن زنگ ساعت‌های بزرگ و اسباب دوربین و تلسکوب و آن بر دو طریقه است و عیار ساختن ظروف سفید و آن بر چهار طریقه است و عیار مدال‌ها و اسباب‌های مسی /۳۴/

قسم دویم و آن بر سه نوع است نوع اول در عیار برنج و مفرغ و عیارساختن مسی که به شیشه و چینی و فلزات می‌چسبد و پاک نمی‌شود و عیارساختن مجسمه و غیره و آن بر سه نوع است نوع دویم در رنگ‌کردن برنج که سرخ و خاکستری و سبز و زیتونی شود تنبیه و رنگ‌کردن برنج سفید و به رنگ پرتقالی و به رنگ زرد مایل به سیاهی و برنج را مشکی‌کردن از قبیل ساعت و غیره و آن بر دو طریقه است و برنج را سیاه‌کردن نوع سیم در تنقیه مس و جلا دادن مس به ترشی و پاک‌کردن برنج و پاک‌کردن پول‌های مسی و نحو آن و نقش و منبت‌کردن روی مس را با نقره.

مقاله هفدهم در سرب و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر دو نوع است نوع اول در سرب و اوصاف آن دویم در استخراج سرب از سنگ و غیره قسم دویم و آن نیز بر دو نوع است نوع اول در صناعت حروف /۳۵/

چاپخانه‌ها و آن بر هفت طریقه است نوع دویم در ساختن ساچمه و چهار پاره و غیره.

مقاله هجدهم در قلع و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر سه نوع است نوع اول در قلع و اوصاف آن دویم در استخراج قلع از سنگ و غیره سیم در ساختن حلبی و پاک‌کردن و سفیدکردن صفحه‌های حلبی و آهن سفید و آن بردو طریقه است عمل موج‌دادن به حلبی که مشجری می‌گویند قسم دویم و آن بر سه نوع است. نوع اول در عیار ساختن فلز ورشو به جهت قوری چای و قاشق و غیره و عیار قلع با آلومینیوم و عیار فلزی که خیلی سخت باشد از قلع و عیار فلزی که خیلی زود آب شود و عیار سینی‌های چای‌خوری و غیره و عیار فلزی که نقش در او بسازند و عیار فلزی که به جهت مفضض‌کردن خوبست و عیار فلز سفید و عیار فلز لین و فلزریختن اسباب‌های کوچک. نوع دویم در سفیدکردن فلزات با قلع و آن بر چهار / ۳۶/

طریقه است نوع سیم در ساختن حلبی سیاه بدل سنگ سیاه که می‌نویسند بر روی آن.

مقاله نوزدهم در نقره و آنچه تعلق به او دارد. قسم اول و آن بر چهار نوع است نوع اول در نقره و اوصاف آن دویم در استخراج نقره از سنگ و غیره و سیم در معلوم‌کردن نقره و معلوم کردن نقره چه‌قدر مس بار دارد و آن بر دو طریقه است نوع چهارم در تنقیه نقره قسم دویم و آن بر دو نوع است. نوع اول در عیارکردن نقره به جهت ظروف نقره و عیارکردن نقره با آلومینیوم و عیارکردن طلا و نقره به جهت پرکردن دندان و آن بر دو طریقه است و عیار فلز سفید که شبیه نقره باشد. نوع دویم در جلا و پرداخت‌کردن نقره از لکه و سیاهی و جلی و پرداخت‌کردن انگشتر و سایر اسباب زنانه وجواهر وجلی و پرداخت‌کردن اسباب مطلا و مفضض و مثل آن و پاک و نظیف‌کردن ظروف مفضض و مطلا/۳۷ /

و پاک و پرداخت‌کردن پول‌ها و مدال‌ها و مثل آن

مقاله بیستم در طلا و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر سه نوع است اول در طلا و اوصاف آن دویم در استخراج طلا از سنگ و غیره سیم در عیار آهن با طلا و آن بر دو طریقه است و عیار طلا با پلاتین که طلای سفید باشد و عیار طلا با مس خالص و عیار طلا با نقره. عیار طلا با شبه فلزات دیگر که غیر فلز باشد و آن بر دو طریقه است و عیار طلا با آلومینیوم قسم دویم و آن بر دو نوع است نوع اول در پاک کردن و پرداخت طلا و آن بر دو طریقه باشد. دویم در نوشتن خط طلا بر روی کارد و شمشیر و تفنگ و غیره که به طور طلاکوبی می‌باشد و ساختن ورق طلا.

مقاله بیست ویکم در ساختن اشیای متفرقه مصنوعی و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر سه نوع است نوع اول در برنج پلاتینی و عیارساختن کارد و چنگال / ۳۸/

و غیره و عیارساختن زنگ‌های کوچک و بزرگ و عیارساختن ظروف و اسباب‌های متفرقه و عیارساختن اسباب

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

زینت و عیار روی و آلومینیوم و عیار خریستوفل و روغن‌کاری روی مرجان[55]وساختن سنگ مصنوعی و آن بر چهارده طریقه است و مرمر مصنوعی و آن بر چهار طریقه است وجلا دادن سنگ و پاک‌کردن لکه از سنگ سفید و پاک‌کردن لکه از هر سنگی و آن بر هفت طریقه است و رنگ‌کردن سنگ به رنگ سیاه مایل به قرمزی و رنگ کردن سنگ و آن بر دو طریقه است نوع دویم در رنگ بویا و آن بر هفت طریقه است و عمل ساختن مشمع و آن بر نه طریقه است و ساختن شبه‌چوب ماهوغنو و ساختن آبنوس مصنوعی و ساختن شبه‌کاوچو وعمل ساختن کاغذ سنباده و کاغذ و چلوار سنباده گرفته[56]به جهت پرداخت فلزات و رنگ‌کردن طیور از قبیل بلبل و سهره و ترقه و غیره و آب‌کردن /۳۹/

کوم لاک و ساختن کاغذی که آب او را خراب و نفوذ نکند و ساختن کاغذی که مثل شیشه شفاف باشد و سفیدکردن ابر و آن بر پنج طریقه است و ساختن جلخ کهربا و سنگ جلخ و مهره زردی و مرجان مصنوعی و آب‌کردن نیل. نوع سیم در لاوند و عطر آن و عمل پوست پرداخت و کاغذ سنباده و مخلوطی که به جهت پرداخت فلزات خوب است و ساختن درخت مصنوعی از نقره و قلع و سرب و روح و آن بر دو طریقه است. قسم دویم و آن بر پنج نوع است نوع اول در ساختن کبریت فرنگی و آن برنه طریقه است و ساختن اجزایی که به ته قوطی کبریت بمالند و آن بر دو طریقه است. نوع دیگر در ساختن کاغذ نوشتن و نقشه‌جات و ساختن کاغذ مرمری به جهت نقل خطوط و رنگ‌کردن کاغذ به رنگ آبی و عمل کاغذی که شب روشنایی می‌دهد و عمل کاغذی که به او آب نفوذ نکند. نوع سیم در عمل کاغذ چاپ که از آن کاغذ می‌شود ده پانزده ورق فوری چاپ کرد و عمل چاپ جلاتین و آن بر چهار/ ۴۰/

طریقه است نوع چهارم درعمل روغن به جهت توی ساعت‌ها و آن بر دو طریقه است و ساختن یک نوع گچ که با او اگر دیوار یا اوطاق را سفید کنند مثل سنگ سخت خواهد شد و آب هم به او اثر نمی کند و عمل لبد و حفظ چوب پنبه که در شیشه می‌گذارند و عمل ساختن مهر کاغذ از کم لاستیک و رنگ‌کردن با نیل رخوت را وخاموش‌کردن آتش پترول و خاموش‌کردن آتش بخاری و آن بر دو طریقه است وخاموش‌کردن آتش از لباس که آتش گرفته باشد و محکم‌کردن ظروف سفال لعاب‌دار یا چینی که در آب جوش یا آتش طاقت حرارت داشته باشد و نترکد. در سردی و گرمی و محکم‌کردن شیشه لامپا و کاسه لاله و استیکان و غیره که طاقت حرارت داشته باشد و اگر سرد و گرم شود نشکند و نترکد و محکم‌کردن آهن در سوراخی که غیر آهن باشد از قبیل سنگ و چوب و غیره نوع پنجم /۴۱/

در نقش و حکاکی پولاد و نقش و حکاکی مس و نقش و حکاکی برنج مثل این که چاپ می‌کنند با سنگ با اینها نیز چاپ می‌کنند و نقش و حکاکی مفرغ و نقش و حکاکی روی روی. قسم سیوم در سنگ‌های طبیعی منتفعه و آن بر نه نوع است نوع اول در آهک و اصناف آن نوع دویم در گچ و معرفت آن سیم در بوذلان یعنی خاک سرخ کوه آتشفشان چهارم در سنگ‌های سخت و سنگ‌های چاپ‌خانه‌ها و سنگهای مفروش به جهت عمارات و سنگهای متاثر از صقعه و تمیزدادن آنها از یکدیگر و امتحان آنها نوع پنجم در آجر متعارفی و عمل آن ششم در سنگ سیاه هفتم در قفر الیهود و قیر [؟] هشتم در سنگ‌هایی که خطش را که می‌کشند بر روی سنگ سختی خط آن سنگ بر روی آن سنگ سخت بماند مثل سنگی که خطش به رنگ سرب بماند. و سنگی که خطش به رنگ سیاه بماند و سنگی که خطش به رنگ سفید بماند و سنگی که رنگش به رنگ قرمز /۴۲/

که حجرالدم می‌گویند بماند. نوع نهم در سنگهای سخت که مصقلی نمی‌شوند وسنگ‌های سفید که قبول صقل و پرداخت می‌کند و سنگ‌های آهکی پخته سفید و طریقه محکم‌کردن سنگ‌ها که از آهک ساخته می‌شود و سنگ‌های جریس و سنگ صوانی و سنگ طبخ[؟] قسم چهارم در سنگ‌های قیمتی و آن برهفت نوع است نوع اول در یاقوت و اصناف آن دویم در زمرد و انواع آن سیم در زبرجد و رنگ‌های آن چهارم در لاجورد وحل‌کردن آن پنجم در الماس و معرفت آن ششم در فیروزه هفتم در عقیق و انواع آن.

مقاله بیست و دویم در عکاسی و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر سه نوع است نوع اول در طریقه نبلیس [؟] و داکیر و تلبت[57]. دویم در دوربین و شاسی و لوازم شیشه عکس بر کلودیون. تنبیه سوم در کلودیون و آن بر چند طریقه است و ترکیب‌های زیاد و حمام نقره به جهت شیشه و آن بر پنج طریقه است و ظاهرکردن آن بر هشت/ ۴۳/

طریقه است و قوت‌دادن آن شیشه عکس و آن بر هشت طریقه است و ثابت‌کردن شیشه و آن بر چهار طریقه است و ورنی که روی شیشه می‌دهند بر پنج طریقه است و کاغذ آلبومینه حساس و حمام نقره به جهت کاغذ آلبومینه و آن بر چهار طریقه است و حمام طلا به جهت سیاه رنگ‌شدن عکس و آن بر هشت طریقه

۵۵. یک کلمه را اصلاح کرده‌اند که خوانده نشد.

۵۶. در اصل: کرفته

۵۷. احتمالا داگروتالبوت

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

است و حمام به جهت ثابت‌کردن عکس و آن بر سه طریقه است و پاک‌کردن شیشه عکاسی و آن بر دو طریقه است و محلول به جهت شستن شیشه غیر مستعمل و ترتیب به جهت پاک‌کردن شیشه و کیفیت پاک‌کردن شیشه در عکاسی و عمل پنبه باروطی و آن بر چهار طریقه است. قسم دویم و آن بر سه نوع است نوع اول در مکان و جای عکاسی و در پرده آن و طریقه روشنایی و خصایص آن و شخص چه‌طور و چه‌جا بنشیند و دوربین را چه طور و چه‌جا بگذارد نوع دویم در ریختن کلودیون بر روی شیشه و به چه‌طورعکس از شخص بردارد و آن برد[و؟]طریقه است /۴۴/

نوع سیم در پوشانیدن عکس پوزتیف و آن بر دو طریقه است و براق‌کردن عکس روغنی به رنگ‌های آبدار قسم سیم و آن بر سه نوع است نوع اول در عمل کلودیون خشک حساس و آن بر سه طریقه است و ظاهرکردن کلودیون خشک حساس و آن بر سه طریقه است و ظاهر کردن کلودیونی که عکس او شماره کم شده باشد و محکم‌کردن و ثابت‌کردن عکس کلودیون خشک. نوع سیم در چسباندن و رنگ صورت و آن بر دو طریقه است و براق‌کرن عکس و آن بر چهار طریقه است و رفع‌کردن لکه و رنگ نامطبوع از عکس و پاک و نظیف‌کردن عکس و رفع پیچیدن کلودیون خشک و پاک‌کردن عکس روغنی و چاپ‌کردن عکس به قانون باسمه‌چیها و آن بر دو طریقه است و برگرداندن عکس چاپی بر روی کاغذ و چوب و غیره و برگرداندن صورت و خط چاپ بر کاغذ و چوب و غیره و کیفیت اسلوب تازه به جهت کندن و حکاکی عکس که بشود /۴۵/

چاپ کنند قسم چهارم و آن برسه نوع است نوع اول در عکس گروپ یعنی چند نفر متعدد را بر یک شیشه عکس قرار بدهند و عکس جمادات و برگرداندن عکس به‌طوری که هست بدون کم و زیاد و عکس کوچک را بزرگ‌کردن و برگرداندن عکس را بر کاغذ و چاپ‌کردن عکس بر دستمال نوع دویم در پاک‌کردن لکه و سواد از دست عکاس نوع سیم در بیرون آوردن نقره از ته طغار یا حمام عکاسی یا مایع و چیز دیگر و آن بر چهار طریقه است.

مقاله بیست و سیم در شیر و سر شیر و قریشه و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر دو نوع است نوع اول در شیر حیوانی مثل شیر گاو و شیر زنها و شیر بز و شیر نعاج و شیر اتِن و شیر ماده الاغ و شیر مادیان نوع سیم در جنس و ماده پنیر قسم سیم و آن بر دو طریقه است نوع دویم در عمل سر شیر و عمل شیر خشک کرده که هر وقت بخواهند /۴۶/

شیر حاضر باشد و آن بر دو طریقه است.

مقاله بیست وچهارم در لحیم و ملاط و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر دو نوع است نوع اول در لحیم آهن و آن بر سه طریقه است و لحیم‌کردن چدن و مخلوطی که به جهت لحیم‌کردن خشکه را باخشکه ولحیم‌کردن خشکه و پولاد را به چدن و لحیم‌کردن ظرف آهنی و لحیم‌کردن مس و آن بر دو طریقه است و لحیم‌کردن آهن و برنج و این لحیم خوب می‌دود و خوب می‌پوشاند مثل برنج بر درجه حرارت و لحیم سخت و محکم به جهت طلا و آن بر دو طریقه است و لحیم سخت و محکم به جهت نقره و آن بر دو طریقه است. و لحیم پلاتین یعنی طلای سفید و لحیم کردن نیکل و لحیم‌کردن لوله‌های سربی و چراغ گاز و لحیم چراغ‌های بخار و غیره و لحیم لوله‌های بخار و لحیم‌کردن آلومینیوم و لحیم‌کردن فلزات با شیشه و زردکردن روی لحیم و لحیم‌کردن زنجیرهای نقره و آن بر دو طریقه است و لحیم معمولی زرگرها و آن برچهار طریقه است و لحیم طلا و لحیم نقره /۴۷/

و آن بر سه طریقه است نوع دویم در لحیم‌کردن شیشه و آن بر سی طریقه است و لحیم‌کردن مشمع وکم لاستیک و لذاق و آن بر دو طریقه است قسم دویم و آن بر دو نوع است اول در ملاط فلزات باشیشه و ملاط خمر [ه] های آب که شکسته باشد و ملاط دسته کارد و ملاط لحیم معمولی و آن بر چهار طریقه است و ملاط به جهت چسباندن لوله‌های آهنی و آن بر پنج طریقه است و ملاط به جهت چراغ‌های روغن گاز و ملاط به جهت چسباندن شیشه به فلزات و ملاط به جهت چسباندن چوب به آهن و چسباندن پوست و چرم به آهن به جهت اینکه خیلی سخت و محکم باشد نوع دویم در ملاط کوتا برکا و کم لاستیک و ملاط حوض‌های شیشه عکاسی و غیره و ملاط از شیر و ملاط از ماده پنیری در شیر و ملاط پنیر و ملاط الکتریک و ملاط به جهت شیشه و سفال و مثل اینها و آن بر دو طریقه است و ملاط به جهت چینی و آن بر دو طریقه است و ملاط از شیر و ملاط به جهت مرمر و شیشه و فخار و آن بر دوازده طریقه است /۴۸/

مقاله بیست وپنجم در استخوان و عاج و پر و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر دونوع است. نوع اول در عاج مصنوعی و آن بر چهار طریقه است دویم در سفیدکردن استخوان و آن بر پنج طریقه است. قسم دویم و آن بر دو نوع است نوع اول در سفیدکردن عاج و حکاکی عاج و عمل استخوان ماهی نوع دویم در رنگ‌کردن عاج به رنگ سیاه و آن بر سه طریقه است و رنگ‌کردن عاج به رنگ سبز و آن بر چهار طریقه

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

است و رنگ‌کردن عاج به رنگ لاجوردی و آن بر سه طریقه است و رنگ‌کردن عاج به رنگ سرخ و آن بر چهار طریقه است و رنگ‌کردن عاج به رنگ زرد و آن بر هفت طریقه است و رنگ‌کردن عاج به رنگ قرمزی و آن بر سه طریقه است و رنگ‌کردن عاج به رنگ بنفش. تنبیه و رنگ‌کردن کر [ه] های بلیارد و ازقبیل آنها مثل سیاه و کبود و زرد وسرخ و بنفش و سبز. قسم سیم و آن بر دو نوع است/۴۹/ نوع اول در سفیدکردن پرهای کبوتر و سایر طیور. دویم در رنگ‌کردن پر به رنگ الوان و آن بر شش طریقه است و اصلاح پر.

مقاله بیست وششم در دباغی و آنچه تعلق به او دارد قسم اول و آن بر سه نوع است نوع اول در دباغی و دباغی قرمز و دباغی با مازو تنبیه و پاک‌کردن پوست و پاک‌کردن مو از پوست و غیره و دباغی و آن بر دو طریقه است نوع دویم در سیاه‌کردن چرم کفش و سیاه‌کردن چرم و صاغری دان دان و رنگ‌های دباغی سیم در چرم فرنگی روسی و عمل آن قسم دویم و آن بر سه نوع است. نوع اول در عمل کفش و اورسی و غیره و عمل چرم فرنگی سیاه و عمل چرم براق لامع. نوع دویم در عمل چرم دست کش. سیم در رنگ چرم به الوان مختلفه مثل رنگ آسمانی و رنگ سیاه و رنگ قهوه‌ای ورنگ خاکستری و آن برسه طریقه است و رنگ واز [باز؟] پسته‌ای و رنگ سبز سیر و رنگ زیتونی و پرتقالی و رنگ /۵۰/

سبز زمردی و آن بر دو طریقه است و رنگ خاکستری کم رنگ و رنگ سرخ پرتقالی و بنفش و نقره‌ای و رنگ قش. قسم سیم و آن بر دو نوع است نوع اول در رنگ فرّو و لکه چرم و رنگ صوف و پاک و نظیف‌کردن چرم دست‌کش و حفظ‌کردن سریشم از عفونت و پاک و نظیف‌کردن فروی سفید نوع دویم در عمل زه کمان و غیره.

مقاله بیست‌وهفتم در مفضض کاری و مطلا کاری با الکتریک و غیر آن و آنچه تعلق به او دارد. قسم اول و آن برچهار نوع است. نوع اول در پاک‌کردن نقره و آن بر شش طریقه است و پاک‌کردن مس و آن نیز بر شش طریقه است و پاک‌کردن روی و قلع و سرب و آن بردو طریقه است و پاک‌کردن نقره آلمانی و پاک‌کردن آهن و فولاد که لایق مفضض و مطلا کردن باشد و آن بر دو طریقه است. نوع دویم در قوه و پیلهایی که مفضض و مطلاکاری لازم است ساختن آنها و اوصاف آنها و در ساختن پیل بنزن و کیفیة/ ۵۱/

استعمال و پیل‌ها و آن بر دو طریقه است. نوع سیم در پیل‌های الکتریک و امتحان آنها نوع چهارم در آب مس به جهت تنحیس یعنی مس‌مالی‌کردن و کیفیة جمع‌کردن و گرفتن مس با الکتریک و پوشانیدن روی فلزات را با مس و آن بر دو طریقه است و ساختن آب‌مس که به جهت منحس‌کردن سرب و قلع و چودن و روی خیلی خوب است و منحس‌کردن آهن را با مس و آهن و پولاد را منحس‌کردن یعنی آب مس دادن و هم‌چنین فلزات را آب برنج دادن که روی آهن و قلع و چودن و روی و سرب و پولاد را یک ورقه از برنج کشیده شود و ساختن آب مس و مس دادن روی جمادات از گچ و سنگ و چوب و میوه و غیره و قانون گذاشتن پارچه که آب مس بدهند در آب که چه نوع و چه‌طور بگذارند و روی آنها را از مس بپوشانند و چسبندگی تامی داشته باشد و نوع دیگر که بخواهند الصاق تمام تمامی نداشته باشد و آن مس را/ ۵۲/

غلافه از روی آن جسم جامد بکنند یا قالب چیزی را گرفته باشند که بخواهند غلافه بردارند و فلزی که به جهت فلزمالی‌کردن روی چیزی که فلز نباشد خوبست از قبیل پلمباجین و غیره و گرفتن سوراخها و مسامات اجسام و عمل قالب‌گیری از گچ و عمل قالب‌گرفتن از موم و عمل قالب‌گرفتن از فلز دارسی و عمل قالب [گرفتن] از جلاتین و سریشم و عمل قالب [گرفتن] از سقز. قسم دویم و آن برچهار نوع است در مطلا کاری کردن بی قوه الکتریک و آن بر شانزده طریقه است دویم در مطلاکاری با پیل و قوه تلگرافی و آن بر چهار طریقه است. سیم در رنگ‌دادن طلا و رنگ‌دادن ظروف مطلا کرده را و مخلوطی که به جهت رنگ‌کردن طلای زرد می‌سازند و آن بر دو طریقه است و مخلوطی که بسازند از برای طلای سرخ رنگ و آن بر سه طریقه است و مخلوطی که به جهت زنجیرهای طلا به رنگ سبز بشود و مخلوطی که طلا را پر رنگ / ۵۳/

نماید و پاک‌کردن ظروف و طلا آلات را و رنگ طلا را برگرداندن به رنگ اصلی و مطلا کرن پولاد. نوع چهارم در کندن طلا از آهن و پولاد و غیره از قبیل رکاب اسب یا شمشیر و غیره که کهنه و مندرس شده باشد وکندن نقره ایضا و هم‌چنین کندن مس و خارج‌کردن طلا از مایعات و خاک و خاکستر و غیره قسم سیم و آن بر چهار نوع است. نوع اول در مفضض‌کاری بی قوه تلگرافی و آن بر دوازده طریقه است و مفضض‌کردن عاج و استخوان دویم در مفضض‌کاری با الکتریک و آن بر چهار طریقه است و متعددکردن اسباب از برای مفضض‌کاری و مفضض‌کردن آهن و پولاد نوع سیم در خط و نقش سیاه بر نقره که سوادکوبی می‌گویند و سیاه‌کردن نقره و براق و پرداخت‌کردن نقره نوع چهارم در کندن نقره و خارج‌کردن نقره از خاک و خاکستر و مایعات و

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

غیره و هم‌چنین مس. قسم چهارم و آن بر چهار نوع است /۵۴/

نوع اول در لباس پوشانیدن و اندودن فلزات و مطلا کردن نقره را با پلاتین که طلای سفید باشد. و منکل کردن آهن و پولاد را با نیکل یعنی آنها را، با نیکل رویشن را بپوشانند و لباس پوشانیدن و اندودن اسباب و آلات مس را بانیکل و آن بر دو طریقه است. و لباس پوشانیدن فلزات را با شیشه و لباس پوشانیدن گلها و جانورها و میو [ه] ها را از فلزات و لباس پوشانیدن اشیای بافته را از قبیل پارچه و چلوار و تمام منسوجات را با قلع و اندودن مس و پوشانیدن برنج را از پلاتین نوع دویم در کندن فلزات و کندن پولاد و آهن و مس در یک آب سیم در کندن فلزات که به واسطه آفتاب که لیتو فوتو[۵۸]گرافی می‌گویند بر دو طریقه است چهارم در فرو بردن فلزات را به فلزات دیگر به واسطه الکتریک **مقاله بیست وهشتم** در مخلوط وممزوج‌کردن مایعات و ترکیب‌هایی که آب یا شیر یا مایع یکدیگر را /۵۵/ یخ نماید و از سرما و برودت منجمد بشود و در واقع نوعی از یخ‌سازی است. نوع اول در تاثیر آب و منجمدشدن آب در املاح دویم در یخ‌سازی متعارفی. تنبیه قسم دویم و آن بر سه نوعست. نوع اول در مخلوط‌هایی که برودت و سرما زیاد دارد و ترکیب می‌شود با ترشی کمی و آب و املاح آن هفت مخلوط است. نوع دویم در مخلوط مبرّده ترکیب‌شده با آب و نمکها و آن بر چهار مخلوط است. نوع سیم در مخلوط سردی که ترکیب‌شده از برف و نمک‌ها و آن بر هفت مخلوط است. قسم سیم و آن بر دو نوع است. نوع اول در امزجه مبرده منجمد کننده و عمل آن و آن بر ده طریقه است. نوع دویم در تبرید و عمل منجمد مایع و یخ‌سازی و آن بر چهار حقایق وچهار طریقه و هشت آلات است **مقاله بیست‌ونهم** در مطلاکردن چوب چه اصلی و چه عملی از قبیل قاب‌های عکس و قاب آینه‌های بزرگ و کوچک و آنچه تعلق به او دارد /۵۶/

قسم اول و آن بر سه نوع است نوع اول در اسباب و آلات مطلاکردن چوب از قبیل بالشتک و کارد فنری نازک و صفحه مسطح صاف و مصقل و شیشه مهره یا سنگ سلیمانی. نوع دویم در مطلاکردن با روغن سیم در مطلاکردن بصقل و براق‌کردن. قسم دویم و آن بر دو نوعست. نوع اول در مطلاکردن قاب‌ها به روغن. دویم در مطلاکردن قاب‌های آینه و غیره با سریشم و آن بر دو طریقه است و مطلاکردن گچ و گل[؟] وغیره

مقاله سی ام در نشاسته و آنچه تعلق به او دارد. قسم اول و آن بر چهار نوع است نوع اول در نشاسته بطاطس و آن بر دو طریقه است. دویم در نشاسته شاه بلوط سیم در نشاسته ارزن چهارم در نشاسته گندم و آن بر سه طریقه است. قسم دویم و آن بر سه نوع است نوع اول در نشاسته برنج دویم در نشاسته از ثعلب سیم در نشاسته از سنبل و بیخ هر گیاهی /۵۷/

که بخواهند نشاسته از او بگیرند.

مقاله سی ویکم[۵۹] در سموم و اشیای قتاله و علاج آنها و آنچه به او تعلق دارد قسم اول و آن بر بیست‌ودو مطلب است مطلب اول در مسموم شده به ازوتات الفضه و سنگ جهنم نیترات داژران یعنی کسی را از نقره که در تیزاب حل شد [ه] خشک شده باشد خورانده باشند و علاج آن مطلب دویم در مسموم شده به کبریتات خارصین و توتیا و سولفات دو زنگ و نمکی که از جوهر گوگرد و روی به عمل آمده باشد. مطلب سیم در مسموم شده به کروبنات پوتاس و علاج آن مطلب چهارم به نیترات پوتاس و ملح الباروط و شوره و علاج آن. مطلب پنجم در مسموم شده به کبریتور پوتاسیوم و سولفورد پوتاسیوم و ترکیب گوگرد و شوره و علاج آن مطلب ششم در مسموم شده به طرطیرمقی (حاشیه:هفتم به کلورور باریوم) و علاج آن هشتم در مسموم شده به آهک و علاج آن نهم در مسموم /۵۸/

شده به باریت و باریوم و سولفات باریوم. دهم در مسموم شده به کلورور ایدرات و ازوتات باریت و علاج آن. مطلب یازدهم در مسموم شده به نیترات بیسموت و علاج آن. دوازدهم در مسموم شده به نمک‌های سربی از قبیل استات دیلمب و غیره و علاج آن سیزدهم در نمکهای مسی از قبیل زنگار و کات کبود و غیره و علاج آن چهاردهم در مسموم شده به پروسیات و پرویسوم و اسید پروسیک وعلاج آن. مطلب پانزدهم در مسموم شده به املاح زیبقی از قبیل داراشکنه و سولفات مرکور و مرکورج و غیره وعلاج آن. مطلب شانزدهم در مسموم شده با سولفور و[۶۰] زرنیخ و سم الفار و علاج آن. مطلب هفدهم درمسموم شده به نمک‌های قلعی مثل کلورور اتن و غیره و علاج آن مطلب هجدهم در مسموم شده به نمکهای نشادری و علاج آن. مطلب نوزدهم در مسموم / ۵۹/

شده به کربونات پوتاس متعادل و بدون آن و علاج آن مطلب بیستم در مسموم شده به اسید کربونیک و علاج آن مطلب بیست و یکم در مسموم شده به نمک‌های طلا و علاج آن مطلب بیست و دویم در مسموم شده به شنجرف و علاج آن قسم دویم و آن بر چهار ده مطلب است مطلب اول در مسموم شده به اسید ارسنیک و حامض زرنیخوس و علاج آن مطلب دویم در مسموم شده به اسید سولفوریک و جوهر گوگرد و علاج آن. سیم در مسموم شده به اسید ازوتیک و اسید نیتریک و تیزاب نقره خور و علاج آن چهارم در

۵۸. "تو" بعدها با مداد اضافه شده است.

۵۹. در این مقاله واژگان نا آشنا و غریب فراوان ذکر شده اند و نگارنده از بازنویسی صحیح آنها اطمینان ندارد.

۶۰. در اصل: د زرنیخ

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

کلورایدریک و جوهر نمک و علاج آن. پنجم در مسموم شده [به] بخار کلور و علاج آن. ششم در مسموم شده به اسید فصفوریک و به فصفور و علاج آن. هفتم در مسموم شده به اسید سیان هیدریک (حاشیه: وسیانور د پوتاسیوم و سیانید پوتاسیوم) و علاج آن هشتم در مسموم شده به اسید اکسالیک /۶۰/

و علاج آن نهم در مسموم شده به اسید کربونیک وعلاج آن. دهم در مسموم شده به اسید هورو و کبریتیک و هیدروژین مکبرت [؟] واسید سولفورایدریک و هیدروژن و علاج آن. مطلب یازدهم در مسموم شده به سیال نوشادر و جوهر نوشادر و آمونیاک و علاج آن. مطلب دوازدهم در مسموم شده به اسید فنیک و علاج آن سیزدهم در مسموم شده به الکل و عرق شراب چهار آتشه و علاج آن. چهاردهم در مسموم شده به کلوروفورم و یودفورم و علاج هردو [ی] آنها. مطلب اول در مسموم شده به نمک‌های مرفین و علاج آن مطلب دویم در مسموم شده به تریاک و ترکیبات تریاکی و علاج آنها مطلب سیم در مسموم شده به تاتوره و جوز ماثل و سترامونیوم و درخت مرقد و برش و علاج آن چهارم در مسموم شده به بذر النبج [؟] و علاج آن پنجم در مسموم شده به بلادونا و مرآت الحسناء و علاج آن ششم در مسموم شده به جوزمقی و علاج آن هفتم در مسموم /۶۱/

شده به استرکنین و علاج آن هشتم دردژیجتال[؟] و کف الثعلب و علاج آن نهم در مسموم شده به بیش [؟] و اقونیط و اقونیطن و اکونیت[؟] و علاج آن. دهم در مسموم شده به تبغ و تینن و مازو و ماده عفصی و علاج آن. یازدهم درمسموم شده به قونیون و سیجو [؟] و علاج آن دوازدهم در مسموم شده به غار کرزی و لوریرسریس و علاج آن. سیزدهم در مسموم شده به قندول زعفرانی و اینت؟ صفرانیه وعلاج آن. مطلب چهاردهم در مسموم شده به حنظل و قلوکنط و علاج آن. پانزدهم در مسموم شده به خربق سفید و ایلیبور بلنک و فصله قلشیک و علاج آن. شانزدهم در مسموم شده به ویرترین و ویرترینا و ویرترینوم و قاعده سیفادیل و علاج آن مطلب هفدهم به فول سنتیناس و ایناس و شجره استرکنوس اخباسیا و اخباسیا اکمارا و علاج آن. مطلب هجدهم در مسموم شده به فریبون [یا فربیون] و علاج آن مطلب نوزدهم در مسموم شده /۶۲/

به شیلم و ارجوت و جدوار کلبی و ژدوار و جویدار مقرن و علاج آن بیستم در مسموم شده به منسینیلیر [؟] و علاج آن بیست‌ویکم در مسموم شده به ارنیکا و بطون الجبال و تبغ فوسچیین و لسان الحمل البی و درونج نیما و علاج آن مطلب بیست‌ودویم در مسموم شده به فاشرا وکرمه سفید و هزار جشان و ابریون و قلوفرمیر و جزر الحیه و علاج آن. بیست‌وسیم در مسموم شده به رب ریوند و جوم جوت و صمغ نقطی و علاج آن بیست وچهارم در مسموم شده به قولوشیک و قاتل الکب و قاتل الذئب و کشنده گرگ و سگ و علاج آن. بیست‌وپنجم در مسموم شده به یود و یودیوم و علاج آن. بیست‌وششم در مسموم شده به یبروج صنم و بیخ لفاح و مهر گیاه و خرافات و علاج آن قسم چهارم در بعضی از تریاقات که خیلی منافع دارد از برای عموم مردم و آن بر هشت مطلب است مطلب اول در تریاق اندروماخس /۶۳/

اول در استعمال و منافع آن دویم در تریاق اقلیدس و استعمال و منافع آن سیم در تریاق افلاغورس و منافع آن چهارم در تریاق افراقلس و منافع آن پنجم در تریاق فوناغورس و منافع آن ششم در تریاق ماترینوس و منافع و استعمال آن هفتم مغنیس حمصی و منافع آن هشتم در تریاق فقراء و منافع آن. قسم پنجم و آن بر هفت مطالب است مطلب اول در مسموم شده ذراریح و ذراح منقّط و ذباب اسپانیولی و زیز منقّط و علاج آن مطلب دویم در مسموم شده به گزیدن افعیها و علاج آن و آن بر چهار نوع است. نوع اول درمسموم شده به گزیدن و بیرابیروس [؟] و قلوبیروبیروس و افعی اعتیادی متعارفی و علاج آن. نوع دویم در مسموم شده به گزیدن و بیرانسیولاتا و افعی زرد و علاج آن. نوع سیم در مسموم شده به گزیدن و بیراناچا و قلو بیراناچا و ثعبان ذینظاره و علاج آن. نوع چهارم در مسموم شده و بیراهاچا و قلو بیرهاچیه /۶۴/

و افعی مصری و هاچ و اسبیک و اسبیس و قلو بطره و علاج آن مطلب سیم در مسموم شده به گزیدن ثعابین و علاج آن و آن بر شش نوع است نوع اول در مسموم شده و بیرا امودیطس و قلو بیرا امودیطس و قلو بیرائپس و قلو بیرائیسیس و بیرا الیریکا و امودیت تیرستر و علاج آن. نوع دویم در مسموم شده به گزیدن و بیرا سیرسطن و سیرست و افعی خود رنگ و علاج آن. نوع سیم در مسموم شده به گزیدن و بیر شرسیا و قلو بیرا شرسیا و افعی سرخ و علاج آن. نوع چهارم در مسموم شده به گزنده قروطالوس دوریصوس و مار خیلی بزرگ که او را بعضی مار جلجلی آمریکای شمالی گویند و علاج آن. نوع شش در مسموم شده به گزیده قروطاس هوریدس و سننخا و علاج آن. مطلب چهارم در مسموم شده [به] افعی‌های مهلکه که علاج پذیر نیست بر حسب عقیده حکمای قدیم و آنها نه صنف‌اند مثل افعیهای بلوطی و ارعوس /۶۵/

و عنبر و عنورس و منقیس و میرس و مبونسیس و آچولون

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

و مفقس و فیقس [؟] مطلب پنجم در مسموم شده به گزیدن افعی‌های غیر مهلکه یعنی علاج پذیر است به قول حکمای قدیم و آنها شش صنف‌اند مثل کامنورس و میوس و ماقیوس و قاموسیس و مارهای کوچک و مارهای آبی مطلب ششم در مسموم شده به گزیدن افعی‌ها ومارهای بزرگ زیاد عظیم به طور عموم و علاج آن. مطلب هفتم در سموم شده به گزیدن حشرات مثل زنبور زرد عسل و زنبور سرخ و غیره.

مقاله سی ودویم در بعضی از الکتریک و ساختن اسباب‌های چراغ و تلیفون و تلگراف و دینامو ماشین و موترهای کوچک و بزرگ و چرخ الماس‌های اصطکاکی بلوری و چرخ الماس‌های مغناطیسی و دوائی و زنگ اخبارهای دوائی مغناطیسی و اکو ملاطرهای کوچک و بزرگ و اسباب و آلات و آنچه /۶۶/

تعلق به آنها دارد قسم اول و آن بردو نوعست نوع اول در مفتول مس ابریشم پیچیده و خاصیت و ساختن آن نوع دویم در ساختن بُبین‌ها از چوب و از برنج ایزوله کرده و آهن که به جهت میان ببین‌ها والکترامان و مانی پولاطر بسازند. قسم دویم و آن بر شش نوعست نوع اول در ساختن مغناطیس میان تلیفون به اشکال مختلفه و آن بر دو طریقه است نوع دویم در میکروفون و ذغال سنگ به اشکال مختلف و ببین چهارسر چرخ الماسی و مفتول مس کلفت و باریک که روی او چه نوع بپیچند وبه کجا نصب کنند نوع سیم در ببین کوچک دوسری که به مغناطیس می‌باشد و میان در گوشواره که حلبی نازک روی او باید داشته باشد و قانون مفتول‌کشی آن که دو سیمه یا با سه سیمه و یک سیم باشد نوع چهارم در پیل و مربوط‌کردن دو دستگاه تلیفون را باهم نوع پنجم در زنگ اخبارهای آنها با پیل و با مغناطیس ششم در امتحانات و تجربه‌کردن تلیفون در حرف زدن و در خوبی و بدی آن قسم سیم /۶۷/

و آن بر دو نوع است نوع اول در تلگراف و ببین و الکترامان و مانی پولاطر. نوع دویم در پیل و مفتول‌کشی آن از ولایتی به ولایتی و در آب و زمین مربوط‌کردن مفتول دیگر یعنی زمین را به مفتول گره زده باشند که خرج کمتر باشد قسم چهارم و آن بر پنج نوعست. نوع اول در معلوم کردن هر دایره مفتول مس ابریشم پیچیده که دور آهن خالص دور زده آهن‌ربایی پیدا می‌کند نوع دویم در دینامو که ببین کوچک آن در وسط ببین بزرگ بچرخد نوع سیم در مفتول‌بندی دینامو یا مطر که باید به کدام فنر وصل شود و از کجا ایزله شود. یعنی فصل و جدا باشد با پیل یا چرخ بخار که دور آن بزند و دینامو بچرخد نوع چهارم در فایده دینامو مطر که از او چراغ روشن کنند و آبکاری نیکل بکنند و با او تلمبه یا خراطی یا تخته‌بری یا کارهای دیگر از او بکنند و اکو ملاطر از او پر کنند یا کارهای دیگر. نوع پنجم در تقسیم‌کردن قوه زیاد را به اقسام متساوی یا مختلفه و مربوط کردن مفتول‌ها به واسطه دستگیر[ه]های دسته بلوری و چوبی /۶۸/

که ایزله شده است. قسم پنجم بر سه نوع است نوع اول در چرخ الماس مغناطیسی که در واقع نوعی از مطر است تفاوت آن با مطر این است که ببین بزرگ او آهن‌ربای بسیار خوب باید باشد. نوع دویم در چرخ الماس دوایی که مرکب از ذغال سنگ و روی و توتیا و آب و ترشی گوگرد یا بی‌کرومات یا بی‌پوتاس سولفات دمرکور و یک ببین چهارسر یا بیشتر یا کمتر یا دو ببین توی هم دیگر قراربگیرد و اشکال مختلف می‌باشد و درجه کم و زیادکردن قوه آن. نوع سیم در چرخ الماس اصطکاکی بلوری که مرکب از دایره بزرگ بلوری و لوله اسطوانه‌ای شکل کلفت برنجی و دو بالشتک از چرم که روی آنها گوگرد و قلع اندوده دارد در میان بالشها دور آن می‌زند. دایره بلوری احداث الکتریک می‌نماید. قسم ششم بر دو نوعست نوع اول درزنگ اخبار با پیل که یا چهار المان داشته باشد یا بیشتر یا کمتر و دارای دو ببین دو سره که دو تای آن مربوط به هم و دارای یک پیچ برق‌گیر می‌باشد که در وقت / ۶۹/

فشار شطی جذب و دفع الکترامان چکش به زنگ می‌خورد. نوع دویم در زنگ اخبار آهن ربایی است به واسطه چرخیدن ببین کوچک وسط مغناطیس احداث الکتریک نموده به واسطه مفتول‌های الکتریک را با الکترامان زنگ اخبار که آن هم آهن می‌باشد رسیده در وقت جذب و دفع، چکش را به زنگ می زند. قسم هفتم و آن بر دوازده نوع است نوع اول در پیل و المان و بطاری [؟] نوشادری به جهت زنگ اخبار و تلیفون نوع دویم در پیل بنزن سیم در پیل خاک اره چهارم در ساختن پیل کات کبود و مس و روی پنجم در ساختن پیل ولتی. ششم در پیل بی کرمات به جهت چراغ‌های کوچک و غیره هفتم در پیل سولفات و دمرکور به جهت چرخ الماس و غیره هشتم در پیل سنگ بخور که سنگ مغنیسا و مغن و مگنز می‌گویند. نهم در ساختن پیل کربنات پوتاس و پوتاس کستیک و پوتاس اکال. دهم در ساختن پیل سولفات دوسود خالص[۶۱] و هیپوسولفیت[۶۲] دکربن یازدهم درساختن پیل پلاتین و کائوچو واقسام دیگر./ ۷۰/ نوع دوازدهم در ساختن چراغ‌های کوچک به جهت کالکسه و فانوس و چراغ بغلی وگلهای چراغی زنانه و چراغ عصایی.

فضل وهنر ضایع است تا ننمایند

۶۱. خط خورده و اصلاح شده به: دوفر
۶۲. خط خورده و اصلاح شده به: بی کلورید دفر

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

عود بر آتش نهند مشک بسایند.
جلیل قاجار
فضل و هنر عاطل است تا که نخواهند
عود بی‌مجمره مسحقه بی‌مشک نشایند
محمد جامع الفنون /۷۱/

برحسب امر قدر قدر مبارک بندگان اعلی‌حضرت اقدس همایون شهریاری السلطان العادل الباذل ناصر المله و الدین ولی نعمت عالم و عالمیان قبله جهان و جهانیان السلطان ابن السلطان ابن السلطان و الخاقان ابن الخاقان ابن الخاقان سلطان السلاطین السلطان مظفرالدین شاه قاجار خلد الله ملکه و بقائه این کتاب مستطاب گنج الصنایع مظفریه تالیف گردید /۷۲/

کتابنامه

ابن بسام، محمد بن أحمد. نهاية الرتبة فی طلب الحسبة. بیروت: دارالکتب العلمیة، ۲۰۰۳م.

جرجس طنوس عون. الدر المکنون في الصنایع والفنون. قسطنطنیه: بی نا، ۱۳۰۱ق.

الدر اللامع في النبات، [ترجمه] شیخ محمد عمر التونسی. قاهره: ۱۲۵۷م.

درایتی، مصطفی. فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا). تهران: سازمان اسناد و کتابخانهٔ ملی ایران، ۱۳۹۱.

دانش‌پژوه، محمدتقی. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، ج ۱۵. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۵.

رشید افندی غازی. النجوم المشرقات في تدبیر المسکونات. بیروت: ۱۳۰۵ق.

رشید افندی غازی. منتهي المنافع في انواع الصنایع. بیروت: المطبعة الادبیة، ۱۸۹۶م.

زرخونی محمد ابن ابی بکر. زهر البساتین في علم المشاتین. تصحیح لطف‌الله قاری. قاهره: مکتبة الامام البخاری للنشر والتوزیع، ۲۰۱۲م.

شیخ محمد ابن ابی الخیر الحسینی. النجوم الشارقات في ذکر بعض الصنائع المحتاج الیها في علم المیقات. حلب: مطبعة العلمیة، ۱۳۴۶ق.

صدرایی خویی، علی و حافظیان، ابوالفضل. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ عمومی آیت‌الله العظمی گلپایگانی. تهران: کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸.

عراقی ابوالقاسم محمد ابن محمد. عیون الحقایق وایضاح الطرایق. قاهره: مطبعة اللامینیة البارونیة، ۱۳۲۱ق.

فیروزآبادی، مجدالدین محمد بن یعقوب. بصائر ذوی التمیز فی لطائف الکتاب العزیز. تصحیح محمدعلی نجار قاهره. ۱۴۱۶/۱۹۹۶م.

قاری، لطف‌الله. إضائة زوایا جدیدة للتقنیة العربیة الإسلامیة. ریاض: مکتبة الملك فهد الوطنیة، ۱۹۹۶م.

قاری، لطف‌الله. اعادة کتابة تاریخ التقانه والصناعات من خلال کتاب زهر البساتین. قاهره: معهد مخطوطات العربیة، ۲۰۱۱م.

الملک المظفر یوسف بن عمر بن علی بن رسول. المخترع في فنون من الصنع. تحقیق عیسی صالحیه. کویت: مؤسسة الشراع العربي، ۱۹۸۹م.

نوشاهی، عارف. فهرست نسخه‌های خطی فارسی آرشیو ملی پاکستان، اسلام‌آباد. تهران: میراث مکتوب، ۱۳۹۰.

نویری شهاب‌الدین أحمد بن عبدالوهاب. نهایة الإرب في فنون الأدب. تحقیق مفید قمیحه. بیروت: دار الکتب العلمیة، ۲۰۰۴م.

واجدعلیخان. مطلع العلوم ومجمع الفنون. تصحیح سیدکمال حاج‌سیدجوادی. تهران، پژوهشکدهٔ هنر، ۱۳۹۲.

Matin, Mehran and Matin, Moujan. 'A Preliminary Study of a Nineteenth-Century Persian Manuscript on Porcelain Manufacture in the Sipahsalar Library, Tehran', *Muqarnas* (2018), Vol 35(1), 293-99.

Radavi, Qasim Hasir. *Catalogue Raisonne of the Buhar Library* (*Catalogue of the Persian Manuscripts in the Buhar Library*), *Vol 1*. Calcutta: Imperial Library, 1921.

پی‌نوشت‌ها

۱. استادیار دانشگاه هنر تهران، دانشکدهٔ حفاظت و مرمت.

۲. گنج الصنایع مظفری، ۳۷ برگ، مورخ ذی‌حجهٔ ۱۳۲۰ق، خط: نستعلیق و نسخ، بدون کاتب، ۱۳-۱۴ سطر، اندازه: ۱۷ × ۲۲.۵ سانتی‌متر، ش ۱۵۰۱/۵۱-۹ (درایتی، فنخا، ج ۲۷، ۱۴۵ و ۱۴۶).

۳. فیروزآبادی، بصائر ...، ۲۷.

۴. رساله در تفصیل ساختن چینی، نسخهٔ خطی کتابخانهٔ سپهسالار، ش ۲۸۳۳.

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

۵. نویری، نهایة الإرب في فنون الأدب، ج ۱، ۳۲۶.

۶. مثلاً نک: ابن بسام، الحسبة.

۷. زرخونی، زهر البساتین في علم المشاتین، ۱۷.

۸. همان.

۹. در برخی از نسخه‌ها محمد ابن احمد آمده است.

۱۰. یک نسخهٔ خطی آن به‌شمارهٔ AR ۴۰۱۹. در کتابخانهٔ چستربیتی (احتمالاً از سده‌های ۹ یا ۱۰ق) و نسخه‌ای دیگر در کتابخانهٔ بریتانیا در مجموعهٔ شمارهٔ Add.Ms ۲۳۳۹۰ مورخ ۱۰۲۰ق نگهداری می‌شود. این کتاب در سی فصل برخی از صنایع و نیرنگ‌ها و اقلام را به‌همراه آنچه مرتبط با حوزه‌های عرفانی‌ـروحانی صنایع است بیان می‌کند. کتاب یادشده در ۱۳۲۱ق به چاپ رسیده و، در صفحهٔ عنوان، عراقی گردآورنده و مؤلف کتاب چاپی دانسته شده است. نک: عراقی، عیون الحقایق... .

۱۱. در سُده‌های میانه، نقاشان «دَهّان» هم نامیده می‌شدند که از ریشهٔ دهن (روغن) گرفته شده است. در واژهٔ نیرنج (نیرنگ) نیز که در این متون بسیار استفاده شده است واژهٔ رنگ وجود دارد، گرچه به اشکال مختلف آمده است (مانند نارنجیات، نیرج یا نواریج).

۱۲. زرخونی، زهر البساتین في علم المشاتین، ۱۷.

۱۳. همان، ۱۸.

۱۴. همان.

۱۵. همان، ۱۹.

۱۶. همان. نیز نک: قاري، إضافة زوايا جديدة للتقنية العربية الإسلامية.

۱۷. نسخهٔ کتابخانهٔ ملی ایران، ش ۶۶۱۴. این کتاب نیز ذیل موضوع پزشکی قرار گرفته است، ولی بحث‌هایی دربارهٔ روغن‌ها، رنگ‌ها و رنگ کردن موی زنان دارد و از منابع متقدم بسیاری در آن یاد شده است؛

۱۸. از این کتاب مهم فارسی، یک نسخه در کتابخانهٔ آیت‌الله گلپایگانی (ش ۸۹۶۴/۱-۵۹/۱۸۴) معرفی شده است. کتاب شامل چهارده مقاله است و خصوصاً در مورد رنگ‌ها و شعبده‌ها مطالبی دارد. نک: درایتی، فنخا، ج۱۴، ۲۰۹.

۱۹. الملک المظفر، المخترع في فنون الصنع.

۲۰. الدمشقي، النجوم الشارقات... .

۲۱. درایتی، فنخا، ج ۱۱، ۶۵. این کتاب نسخه‌ای پیش از سدهٔ دهم نیز دارد. موضوع آتش‌بازی که در گنج الصنایع آمده است در فصل آخر مجموعة الصنایع (البته با نسخه‌هایی بسیار مشوش) هم دیده می‌شود و موضوع کتابی مستقل به‌نام باغچهٔ گل یا رسالهٔ منظوم موشک ملامشکی از سدهٔ یازدهم به نظم درآمده است. امان‌الله امانی حسینی در دورهٔ شاه‌جهان گورکانی کتاب گنج بادآورد صاحبقرانی را نوشت که با مجموعة الصنایع شباهت دارد و در آن هم بخش آخر آتش‌بازی و باروتات است (شاید همان لعب بالنار که در منابع قدیم‌تر آمده است). نسخه‌ای از این کتاب در دانشکدهٔ الهیات دانشگاه تهران (ش ۱۸۷ج) نگهداری می‌شود. نسخه‌ای نیز از مجموعة الصنایع که ابوالفتح هروی آن را به‌عربی درآورده است گزارش شده است (نسخهٔ خطی مرکز احیای قم، ش ۲۳۷/۲، ۴۱ برگ، مورخ ۱۲۷۱ق). همچنین کتابی به‌نام کشف الصنایع از علی حسینی گزارش شده است (نسخهٔ خطی کتابخانهٔ دانشگاه تهران، ش ۲۲۶۱، از سدهٔ ۱۳ق). کتابی نیز به‌نام کشف الصنایع و مخزن البضاعة (منتخبات التجارب المحمدی) از تألیفات میرزامحمد شیرازی (ملک الکتاب) منتشر شده که در دو قسم و ده بیان تبویب شده است. رابطهٔ این کتاب با کتاب حسینی نیازمند بررسی است. از کتاب اخیر در کتابخانهٔ مجلس نسخه‌ای چاپ سنگی (ش ۴۸۰۸) و نیز نسخه‌ای خطی (ش ۶۰۶۵) موجود است. نسخهٔ خطی اخیر گویا نسخهٔ مابعد مطبوع باشد، اما نسخهٔ کشف الصنایع دانشگاه تهران به‌خط مؤلف است.

۲۲. نوشاهی، محیط حکمت. متن این رساله به‌جای نمانده است، ولی فهرست آن نشان می‌دهد که از منابع متقدم این موضوع استفاده کرده است. دانشنامه‌گونهٔ دیگری از این دست از شبه‌قاره می‌شناسیم به‌نام گلشن حکمت تألیف محمد معالی مدنی که آن هم در سدهٔ یازدهم (۱۰۹۹ق) و در چهل باب تألیف شده، اما در تبویب با مجموعة الصنایع متفاوت است (نسخهٔ دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ش ۳۴۳، از ۱۱۱۱ق). نسخهٔ خطی کتابخانهٔ ملک (ش ۴۵۱۹) مورخ ۱۲۳۶ق نیز در ۲۴ باب و به‌نام عالمگیر تألیف شده است. همچنین، رساله‌ای کوتاه (در ۱۳ برگ) با نام حکمت‌نامه به ابوالمظفر سکندرشاه سلطان از پادشاهان شبه‌قاره اهدا شده است. بیشتر ابواب این کتاب در حیله‌های نظامی است، اما باب دهم در حیله‌های نیرنجات و نمایش بوالعجب است (نسخهٔ خطی کتابخانهٔ آیت‌الله گلپایگانی، ش ۸۹۶۴/۲-۵۹/۱۸۴؛ درایتی، فنخا، ج۱۳، ۲۸۷). کتابی در صنعت کیمیا در بیست باب شامل رنگ کردن جوهرها، رنگ کردن مینا و بلور و رنگ کردن آبگینه و برخی صناعت دیگر از ۱۱۵۱ق موجود است (نک. درایتی، فنخا، ج ۲۵، ۹۸۵).

۲۳. نسخهٔ خطی کتابخانهٔ ملک، ش ۳۱۰۴/۱ (درایتی، فنخا، ج ۲۲، ۲۰۵). نیز نسخهٔ دیگر همین کتابخانه (ش ۳۳۷۳/۴) به‌نام صنعت و شعبده‌بازی است (درایتی، فنخا، ج ۲۱، ۸۴۸).

۲۴. نسخهٔ خطی کتابخانهٔ گوتا در آلمان، ش ۱۳۷۴.Ms.orient، از سدهٔ ۱۱ و ۱۲ق.

۲۵. جرجس طنوس عون، الدر المکنون في الصنایع والفنون. تبویب این کتاب با چند کتاب آتی‌الذکر متفاوت است.

۲۶. این کتاب را فرهنگستان هنر هم بازنشر کرده است که با توجه به سقطات فراوان قابل ارجاع و استفاده نیست. وی را کتابی دیگر

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]

هست به‌نام مجربات اکبری که در پزشکی است و درکنار آن مطالب و موضوعات علمی را نیز یاد کرده است. نک: درایتی، فنخا، ج ۲۸، ۱۱۸)؛

حسین واعظ کاشفی در کتاب سحر العیون خود (نسخهٔ خطی کتابخانهٔ ملی ایران، ش ۸۸۰) از کتاب‌هایی به‌نام سحر العیون تألیف عبدالله مغربی و رسالهٔ عیون الاخلاق نام برده است که نیازمند بررسی بیشترند. نسخه‌ای دیگر از آن گویا برگرفته از عیون الحقایق و آثار عبدالله مغربی است و از بازیگران و شعبده و نمایش در حضور جهانگیرشاه گورکانی سخن گفته است. نک:

Radavi, *Catalogue Raisonne of the Buhar Library*: 188.

۲۷. نسخهٔ خطی مسجد اعظم قم، ش ۱۳۶۶۵.

۲۸. درایتی، فنخا، ج ۸، ۴۰۱ و ۴۰۲. یکی از موضوعات قدیمی منابع مربوط به صنایع قلع آثار (پاک کردن لکه و چربی از پارچه) است.

۲۹. با وجود اینکه این کتاب هم از منابع غربی آن روزگار استفاده کرده است، برای مطالعهٔ معماری اهمیت دارد.

۳۰. نسخه‌ای خطی از این ترجمه در مجموعه‌ای ارزشمند از رسالات کیمیا و صنایع در کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی (ش ۵۴۹۹) وجود دارد که، بنا بر یادداشتی متأخر، کاتب آن علی‌محمد اصفهانی است. گویا این شخص پدر عبدالغفار نجم‌الدوله، مهندس دورهٔ قاجار، است.

۳۱. درایتی، فنخا، ج ۲۳، ۲۵۱.

۳۲. نسخهٔ خطی دانشگاه تهران، ش ۵۲۴۹؛ دانش‌پژوه، فهرست...، ۴۱۷۷ -۴۱۷۹.

۳۳. مثلاً نک: رسالهٔ قورخانه از محمد باقر تبریزی، سدهٔ ۱۳ق (نسخهٔ خطی کتابخانهٔ ملی، ش ۱۷۶۶).

۳۴. نسخهٔ خطی کتابخانهٔ ملی ملک، ش ۱۴۸۲.

۳۵. از این کتاب نسخه‌های دیگری در یک مجموعه متعلق به کتابخانهٔ حججی نجف‌آباد به شماره‌های ۱۲۳/۱۱ و ۱۲۳/۱۲ مورخ ۱۳۰۶ق وجود دارد.

۳۶. نسخهٔ خطی کتابخانهٔ سپهسالار، ش ۲۸۳۳. برای اطلاع از اصل رسالهٔ چینی‌سازی فرانسوی نک:

Matin and Matin, ‘A Preliminary Study of a Nineteenth-Century Persian Manuscript…’.

۳۷. دو سخنرانی نگارنده با عنوان «نقش منابع استیفا در تاریخ هنر (پژوهشکدهٔ هنر فرهنگستان هنر، ۱۳۹۷) و «روش‌شناسی تاریخ هنر و معماری، اهمیت اسناد مالی بیوتات در تاریخ اقتصادی هنر» (فرهنگستان هنر، ۱۳۹۸).

۳۸. صدرایی خویی و حافظیان، فهرست نسخه‌های خطی... .

[Downloaded from golestanehonar.ir on 2026-11-24]